રેલા.

नतथा गंधमाल्येन देवा मुष्यंति पूजिताः ।

यथा नाट्य प्रयोगैश्च नित्यं तिष्ठंति मंगलैः ॥

गांधर्वं चेह नाट्यंच यः सम्यक् परिपालयेत् ।

सईश्वर गणेशानां लभते सद्गतिं पराम् ॥

ભરતનાટ્યશાસ્ત્ર.

રચનાર—ઠ.

પ્રસ્તાવના.

વિસ્તારનું પ્રયોજન નથી
હાલમાં નાટકો ઘણાં રચાય તથા
ભજવાય છે! તેમાં અનેક પ્રકારના
બોધ આપવાનો હેતુ હોય છે અને એ
બોધ કેટલે અંશે ખરો કે ખોટો અપાય છે એ
વાત બાજુએ રાખીને રચનાર કે ભજવનારનો
હેતુ તો બોધ આપવાનોજ છે એટલુંજ કહેવું
બસ છે. સાહિત્ય નિયમાનુસાર રચના
હાલની લોક રુચિને અનુકૂલ
જણાતી નથી એ ખેદજનક છે,
તથાપિ દેશકાલ વિચારતાં એ
નિયમ આ ગ્રંથ રચવામાં
કેટલેક અંશે તોડવા
પડેલા છે, કેમકે
ભજવી બતાવ-
નારાઓને તેમ
ફાવતું નથી, તેથી આ
ગ્રંથ યદ્યપિ નાટિકાનો છતાં
તેનાં લક્ષણો સંપૂર્ણ રીતે લાગુ કરી
શકાયાં નથી અને લોક રુચિને વિશેષ
અનુસરવું પડ્યું છે!

મુંબઈ, તા. ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૮૯૭ ઠ.

તરલા.

પ્રસ્તાવના.

(નાન્દી.)

પદ—રાગ—યથારૂચિ.

નમન કરૂં નમન કરૂં વિશ્વપતિને રે, નમન.
દીનના દયાળ નાથ સુખ નિધાન રૂપી;
કરુણા કર વિશ્વપતિ નામ તો જપુ રે. નમન.
વાણિમાંજ સુરસ આપ આપજો દયાળુ;
દયા સિંધુ નામ તો કરો તમે ખરૂં રે, નમન.
સૃષ્ટિમાં જણાય દુ:ખ લોકને અતીશે;
ટાળવા સમર્થ પ્રભુ સર્વશક્ત પોતે. નમન.

પ્રવેશ ૧ લો.

(સ્થળ— એક પહાડની તળેટીમાં નદી વહી જાય છે, અને કિના બાજુએ શિવાલય છે અને બીજી બાજુએ સ્મશાન ભૂમિ શિવાલયમાં એક બ્રાહ્મણ દીનતા પૂર્વક ભક્તિ કરે છે તથા શિવજીને ૨ જોડી પોતાનાં દુ:ખો ટાળવા પ્રાર્થના કરેછે; અને સ્મશાનમ એક બ્રાહ્મણ બેસીને મંત્ર સાધના કરી સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. એવામાં સૂત્રધાર પ્રવેશ કરે છે.)

સૂત્રધાર-આહા! આ સ્થલની શી રમણીયતા! આવાં સ્થલોમાં આવતાંજ મનમાં એક પ્રકારની આનંદ વૃત્તિ થઇ જાય છે. શાસ્ત્રોને વિષે આવાં પવિત્ર સ્થલોને પાવન કરનારાં કહેલાં છે તે પરમ વાસ્તવિક છે, કેમકે બુદ્ધિની નિર્મલતા પાવન થયા વગર થતી નથી. (પેલા બને બ્રાહ્મણ તરફ જુવે છે અને આશ્ચર્ય પામે છે) પણ આહા! આ બનેના માર્ગ કેવા ભિન્ન અને નિરાળા છે! તેમની બંનેની પ્રવૃત્તિનો એકજ હેતુ-સુખ મેળવવાનોજ-છે, છતાં બંને તે જુદે જુદે માર્ગેથી મેળવવા ધારે છે. અહો! આ શિવાલય વાળો બ્રાહ્મણ ખરેખરો દરિદ્રી અને દુ:ખી જણાયછે, અને આ મંત્ર સાધનાર એટલો દુ:ખી જણાતો નથી. પણ તેને વધારે સુખની લાલસા જણાય છે. જે દક્ષિણ અને વામ માર્ગો કહેલા છે, તે બંને અત્ર પ્રત્યક્ષ છે. વામ માર્ગે જનાર આ મંત્ર શાસ્ત્રી સરલતાથી ફલ મેળવી શકશે, પરંતુ અંતે જય થવાનો નથીજ; અને આ ભક્ત દક્ષિણ માર્ગી દુ:ખીજ દેખાવાનો, પણ અંતે તે સુખ મેળવવાનોજ! આહા! શી વિચિત્રતા! આજે કોઇએક સુકવિએ રચેલી તરલા નામની નાટિકાનો પ્રયોગ હું કરી બતાવવાનો છું તેમાં પણ આજ વિષય આવવાનો છે તેને અનુરૂપ આ ચિત્ર પણ ઠીકજ દેખાયું છે! આપણો નાયક રતિલાલ પણ વિદ્વાન્ તથા જ્ઞાની હોવા છતાં આ સંસાર સુખ માટે સકામ બની વામમાર્ગે ચડેલો છે, તેનું શું પરિણામ આવેછે તે આ પ્રયોગમાં આપણે જોઇશું! આહા!—

માળવ, તાલ—ત્રિતાલ.

તો ગીતા વિષે શ્રીકૃષ્ણે કહી છે;
તે વામ તથા દક્ષિણ ગતિ છે. આસુરી. ૪
ત્રો આ સ્થલમાં રહી હું દેખું છું;
મલે, વળી દક્ષિણ માર્ગી દુઃખી દેખું. આસુરી. ૫
તુ પણ છે એતું એતે સારૂં દિસે છે;
આજે મળ્યો છે આનંદ મારા કાર્ય વિષે તે. આસુરી. ૬

પ્રવેશ ૨ જો.

(સૂત્રધાર તથા વિદૂષક પ્રવેશ કરે છે).

ાવો ભૂદેવ, આજે આમ કંઈ આનંદમાં બહુ જણાઓ છો!
(વિચિત્ર રીતે હસે છે) આહાહાહાહાહાહા! ભલા પણ
તો ઠીક પણ આ અહીંયાં તે કંઇ જમણવાર બમણવાર થવાની
ક શું છે?!

ાર—નાના, અહીં નાટય પ્રયોગ થવાનો છે. તેમાં દેવી અને આસુરી સંપત્તિનો વિષય ચર્ચાવાનો છે!

િદૂષક—આહાહાહા! એ તે શું વળી! એનો અરથ શું!

સૂત્રધાર—સાંભળો સમજાવું છું તેઃ—

રાગ—મરાઠી સાખી.

જ્ઞાન અને કર્મ માર્ગ બે છે સંસારને તરવાના,
લાંબે કાળે કર્મ તણા તો સુખ પામે કરનારા;
તેમાં પણ છે બે ભેદ અતિશય ન્યારા. ૭
એક ભેદ તો દૈવિમતિનો, બીજો આસુરીનો છે,
વેદ વિહિત સાત્વિક કર્મોનો માર્ગ દૈવિમતિનો છે;
તે દીર્ઘ ઘણો છે, નિયમ તણાં દુઃખનો છે. ૮
બીજો માર્ગ જે આસુરી મતિનો, તામસકર્મ તણોતો,
તંત્રમંત્રથી સરલતાથકી ધાર્યું સુખ મળવાનો;
બંધન કારક છે, પણ સુખ બતાવનારો. ૯

વિદૂષક—લે! હવે તેનું કરવું શું છે!

સૂત્રધાર—એ રીતે એ તંત્રમંત્રને વામ માર્ગે જનાર અંતે કેવી અધોગતિ પામે છે, તથા દૈવિ સંપત્તિવાળા લાંબે માર્ગે જનાર જોકે દુઃખ ભોગવતો પણ અંતે સુખી થાય છે, તે બતાવવાનું છે.

વિદૂષક—હાં! ત્યારે હવે સમજ્યો. પણ તેમાં કંઇ જમવા ખાવાનું આવશે કે!

સૂત્રધાર—તે પણ આવે કદાચ!

વિદૂષક—અરે વાહ વાહ! અરે વાહ વાહ! ત્યારે તો બહુજ મઝા પડશે હો કે! દે ચાર તાળી! (એમ કહી નાચે છે તથા જતો રહે છે).

સૂત્રધાર—વારુ, ત્યારે હવે પ્રયોગારંભમાં શીઢીલ? ચાલ, તપાસ તો કરૂં! (એમ કહી તે પણ જાય છે).

પ્રવેશ ૩ જો.

(કેદખાનામાં અંધારાભોંયરામાં રતિલાલ કેદી તરીકે બેઠો છે).

રતિલાલ—અહા ! આ કેવું કષ્ટ છે ! તે મારાથી સહન થતું નથી ! શાસ્ત્રમાં તો કહેલું છે કેઃ—

ગીતિ. *

જેને વિષાદ બહુ છે તેને સદ્‌ગુરુ મળે સરલતાથી;
સદ્‌જ્ઞાન મેળવીને તે નર પામે સહેલ મુક્તિ વળી. ૧૦
જેને વિષાદ છે નહિ તેને સદ્‌ગુરુ મળે નહીં તેથી—
ગુરુની પ્રાપ્તિ વિના તો તે નર પામે નહીંજ મુક્તિ કદી. ૧૧

આમ વિષાદથી લાભ કહ્યો છે, પરંતુ મને તે ગમતો નથી ! આહા ! પ્યાર કેવી વસ્તુ છે ! પ્યારને માટેજ મારી આવી સ્થિતિ થઇ છે ! આહા !:—

ચાલો ચાલો ડાકોરનાથ જઇયે—એ રાગ.

તરલા તુજ પ્યાર ઘણેરોરે તુજ બાપ અતીજ નમેરો !
દુઃખ કેદ વિષેજ અતિશયરે દેછે તેથી બનુંજ અધીરો ! ૧૨
આશા મને છે તુજ સુખ લેવા,
મળશે કદી તો સારૂંરે, નહિતો દુઃખ ખમશુંજ નકારૂં !
સુખ મળવા મને નથી આશારે, મુજનામ ઘણુંજ અકારૂં ! ૧૩
મારી પ્યારી તુજ વિયોગ દુઃખે—
રીબાઉંછું ઘણો ભારીરે, તજું પ્રાણ હવે મુજ પ્યારા !
ન ખમાય અતિદુઃજ ભારીરે, પણ તુ છે હૃદયમાં મારા !
નથી ખસતી તું તો ત્યાંથી રે, તેથી જીવુંછું દુઃખ ખમવા ! ૧૪

(એક ભયંકર દેખાવ વાળો સીપાઈ કાળો બુરાન કોટ ઓઢી તથા હાથમાં ફાનસ તથા કુંચીનો ઝુડો લેઇ, તાળું ઉઘાડી ભોંયરામાં આવે છે.)

સીપાઇ—તારો છૂટકારો હવે નજીક છે.
રતિલાલ—(ખેદ તથા હર્ષ સહિત) શું મારો છુટકારો નજીક છે ?
સીપાઇ—હા ! આવતી કાલેજ !
રતિલાલ—(આતુરતાથી) તે કેવી રીતે થશે ?!
સીપાઈ—આજે તારો ઠરાવ થવાનો છે.
રતિલાલ—(આતુરતાથી તથા સભય) શું ઠરાવ થવાનો છે ?!
સીપાઇ—સાંભળઃ—

---

* જુવો બ્યાર્ણવ સંહિતાઃ—

विषादे नैव भूतानां प्राप्यते सद्गुरुस्सदा ।
सद्ज्ञानं लभ्यते तेन तस्मान्मुक्तो भवेन्नरः ॥
विषादो नैव तो यावत्तावल्लाभो गुरुर्न च ।
यावद्गुरु र्नलभ्यंते तावद्ज्ञानं न सुंदरि ॥

રાગ-ભોપાલી કલ્યાણ, તાલ-ત્રિતાલ.

શુ ઠરાવ કેવો ઇચ્છે! તું ઠરાવ કેવો ઇચ્છે!
મહાન સત્તા અમિર તણી છે, તનયા તેની ઘણી રૂડી,
સમ પદવી ઉમરાવ તણી, સુત તેનાને દેવાની. તું ઠરાવ. ૧૫
એવી મહાન પદવીના બે અમિર તુજ શત્રુજ થયા છે,
તેમ છતાં સુખને ઇચ્છે, એ વિચિત્ર કેવું છેજ અરે!
તુજ આવી ખૂટયું છે રે! તું ઠરાવ. ૧૬.

રતિલાલ—(ભયસહિત) એટલે શું મને મારી નાખવાનો ઠરાવ થશે!?

સીપાઇ—(જરા હસીને) તેમાં શો શક છે!

રતિલાલ—(ભયથી દીન થઇ જઈને) ભાઇ, ત્યારે મારા છૂટકારાનો કંઇ ઉપાય છે કે?

સીપાઇ—(ગંભીર બનીને) હોય પણ તે મુશ્કેલ છે!

રતિલાલ—(મનમાં) મારા છૂટકારાનો ઉપાય આ સીપાઈના હાથમાં છે. પ્રાણ રક્ષણાર્થે હું તેને લાંચ આપું તો કામ થાય તેવું છે. આહા! પૈસો શું નથી કરી શકતો! (પોતા પાસે થોડા પૈસા હતા તે કાઢી સીપાઇના હાથમાં આપતાં તેને) ભાઇ, મારી પાસે હાલ તો એટલુંજ છે તે લેઈ મને છોડવો(હાથ જોડે છે).

સીપાઇ—(જરા હસીને પૈસા ખીસામાં મૂકીને) ઠીક છે ત્યારે સાંભળ:—

રાગ—કાનડેરો. તાલ—દીપચંદી.

આગળ આંહિ હતો એક કેદી મંત્રશાસ્ત્ર તણા બલવાળો;
મંત્રતણાજ પ્રભાવ થકી તે ભૂત પ્રેતને વશ કરી શકતો. આગળ. ૧૭
મદદ પ્રેતની મેળવીને તે કેદ વિષેથી છૂટી ગયો તો;
તેણે એ મંત્રજ અહિયાંની ભીંત ઉપર છે કોતરિયો. આગળ. ૧૮.
તે વાંચી તું પ્રેત બુલાવે, તે તુજને છુટોજ કરે તો;
એજ ઉપાય વિના બીજાથી છેજ નહીં તું છુટવાનો! આગળ. ૧૯.

(પછી તે ફાનસ ઉંચું ભીંત તરફ કરી તુરત પાછું લેઇ લઈને) હા, હજી પણ એ મંત્ર ભીંત ઉપર છેજ. તે વાંચવાથી પ્રેત આવી પડે ત્યારે તેને વશ કેમ કરવો, તેની મને ખબર નથી તેથી હાલ તો વાંચવા નહિ દઇશ. હમણાંજ જેલર તને કોર્ટમાં ઠરાવ સાંભળવાને તેડી જવા માટે અહીં આવવાનો છે માટે હું જઉં છું. વખત થઈ ગયો છે. (આમ કહી તાળું પાછું વાસી દેઇને તે ત્યાંથી જતો રહે છે).

રતિલાલ—(એકલો)

રાગ—"જરવિણ આ સંસાર."

જગતમાં ન્યાય નથી જ લગાર. જગતમાં.
મનદોલત સુખથીજ છકેલા કરે અન્યાય અપાર;
નિર્દય મનના મોટા બનેલા દેછે ગરીબને માર. જગતમાં. ૨૦
અંધ બનેલા જરથી તેઓ જોતા નથીજ લગાર—
પોતાની તો પ્રજા તણું સુખ, એવા તેઓ ગમાર. જગતમાં. ૨૧
મારા મરણથી અમિર પુત્રી તરલા મરશે જરૂર;
તેમ છતાં તે અંધ બનેલા કરે છે પાપ બહુજ! જગતમાં. ૨૨

અરે ! હવે હું શું કરૂં ! મંત્ર વાંચી પ્રેતને બોલાવુ, પણ તેને વશ કરવાની રીતિ હું જાણુતો નથી, ત્યારે શું કરૂં !
(એટલામાં પાછું તાળું ઉઘડયું અને જેલર દીવો લઈ અંદર આવ્યો)

જેલર—આજે કોર્ટમાં તારો ઠરાવ થવાનો છે, તેથી તને ત્યાં તેડી જવાને માટે હું આવેલો છું. હવે તારૂં ભરાઇ ચૂકયું છે !

રતીલાલ—(ગભરાયા છતાં હિંમત રાખીને) સાહેબ, જ્યારે મારૂં ભરાઇ ચૂકયું છે ત્યારે જરા એક ઘડી તો મને વિચાર કરી લેવાને થોભો ! માત્ર થોડીજ મિનિટ આપશો !

જેલર—તારી સ્થિતિની મને ખરેખર દયા ઉપજે છે, તેથી હું તને થોડી મિનિટ આપું છું. (એમ કહી હાથમાંનું ફાનસ ત્યાંજ મૂકી તે બહાર ચાલ્યો જાય છે.)

રતિલાલ—આહા ! હવે શું કરૂં ! કાંતો અમિરને હાથે કે પ્રેતને હાથે પણ મારે હવે મરવાનું તો છેજ ! પ્રેતથી તો વખતે બચાયપણ, માટે વિચાર કરવાનો સમય નથી ! (એમ કહી ફાનસ ઉંચકી ભીંતે ધરી મંત્ર વાંચે છે કે તુરતજ કડાક અવાજ થઇ ભીંત ફાટી ભયંકર આકૃતિનો પ્રેત પ્રકટ થાય છે અને રતિલાલ ફાનસ મૂકી દઈ ભયથી દૂર ખસી ઉભો રહે છે.)

પ્રેત—બોલ તેં મને કેમ બોલાવેલ છે?

રતિલાલ—મારૂં રક્ષણ કર. આ દુઃખદ સ્થિતિથી બચાવ.

પ્રેત—ઠીક છે.(તુરતજ અંધારૂં તથા ગર્જના થાય છે અને બધો દેખાવ બંધ થઇ જાય છે, અને અંધારૂં બંધ થતાંજ રતિલાલ પોતાના ઘરમાં બેઠો છે.)

પ્રવેશ ૪ થો

રતિલાલ—(એકલો પોતાના ઘરમાં બેસીને) આહા ! આ બધું શું મને સ્વપ્ન તો આવતું નથી ! અરે જીવ, તું સુખ શું કહેવાય તે યથાર્થ સમજતો છતાં જે સુખજ નથી એવા માયિક સંસારમાં લુબ્ધ બની શાંશાં કર્મો કરે છે ! પણ અરે તરલાને માટે મારૂં જ્ઞાન શૂન્ય બની જાય છે ! હે ઈશ્વર દયા કરી સદ્‌બુદ્ધિ આપ !

રાગ—માલકોશ. તાલ–દાદરો.*

નીતિબોધ આ તમે સદા મને ધરો.
પ્રાણઘાત કોઇનો કદી નહીં કરો. નીતિ. ૨૩
પરધનનું હરણ તમે તો નહીં કરો;
સત્યવાત સર્વ પાસ નિત્ય ઉચ્ચરો. નીતિ. ૨૪

---

* જુવો ભર્તૃહરી નીતિશતકઃ—

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधन हरणे संयमः सत्यवाक्यम् ।
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ॥
तृष्णास्रोतो विभंगो गुरुषुच विनयः सर्वभूतानुकंपा ।
सामान्याः सर्वशास्त्रेष्वनुपहत विधिः श्रेयसामेषपंथः ॥

સ્વશક્તિને અનુસરી પ્રદાન આપજે;
યુવતિની કથા વિષેજ મૂકતા ધરો. નીતિ. ૨૫
તૃષ્ણાની ગતિ તણો વિભંગતો કરો;
સદ્‌ગુરુ સમીપ જતાં વિનય આદરો. નીતિ. ૨૬
સર્વ ભૂતને વિષે દયાજ રાખજે;
સર્વ શાસ્ત્ર માત્ર વિષે માર્ગ આ ખરો. નીતિ. ૨૭

અરે! મહાત્મા ભર્તૃહરિના આ બોધમાં તો યુવતિની કથાજ ન સાંભળવા કહેલું છે. એ યથાર્થ છે તોપણ મારી તરલા! તારે માટે એ જ્ઞાન હું છોડી દઉં છું!

(વિદૂષક પ્રવેશ કરે છે.)

વિદૂષક—અરે એ તો બધે એમજ હોય. આ હું પણ ચોરામાંથી કથા સાંભળીને આવું છું ત્યારે ગળીને ઘેંશ બની ઘેર જઉં છું, પણ ઘેર જઇ બઇરીને જોઈ કે બસ! જ્ઞાનથી મોઢું ગંભીર બનેલું તે તુરત પલક પલક પલક પલક થવા માંડે છે! (આમ બોલી ખડખડાટ હસી પડે છે, એટલામાં એક ઉંડી ચીસ પડી પ્રેત આવે છે અને વિદૂષક ભયથી ચાળા કરતો નાશી જાય છે).

પ્રેત—બોલ, હવે તારે શું જોઇયે છે!

રતિલાલ—મને સર્વ પ્રકારનું સુખ તથા તરલા મળે, એ માગું છું. તેના બદલામાં હું આભાર ભૂલીશ નહીંજ!

પ્રેત—તું મારો હમેશાં આભાર માનીશ?!

રતિલાલ—હા, હમેશાં! તેમાં જરા પણ સંશય નથી.

પ્રેત—વચન આપ.

રતિલાલ— ગીતિ.

વચન થકી બંધાઉં, સોગન ખાઉં વળીજ હું મનથી;
વિશ્વાસ તુજ કરૂં હું, તારો થઇને રહીશ, શકજ નથી. ૨૮

પ્રેત—ત્યારે ઠીક છે. (એવામાં એકદમ પવનનો વંટોળિયો થતાંજ આ સઘળો દેખાવ દૂર થઇ જાય છે અને પવન બંધ પડતાંજ રતિલાલ અને પ્રેત બને તરલાનાજ ઘરમાં તેનાજ ઓરડામાં ઉભેલા છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

(સ્થલ—તરલાના બાપનું ઘર. તરલાના ઓરડામાં એક કોચ ઉપર તરલા પડીને હાથમાં ઉમરાવ પુત્રની છબી રાખી નીહાળતી પડી છે, અને પ્રેત તથા રતિલાલ એક ખુણામાં ઉભા જુએ છે).

રતિલાલ—(તરલાને જોઇ) અરે, આજ મારી તરલા! (એમ કહીને ભેટી પડવાને દોડે છે.)

પ્રેત—(તેને પકડી રાખી દોડતો અટકાવીને તેના કાનમાં) અરે દોડે છે શું? જો તો ખરો કે એ તારા શત્રુની છબીને કેવા ભાવથી જુવે છે!

રતિલાલ—(ચમકીને ક્રોધથી) તારા મંત્ર પ્રભાવથી તું મારૂં મન ફેરવી નાખવા માટે આવા દેખાવ કરતો જણાય છે ! અરે ! આ હું શું જોઉં છું ! (તુરતજ અંધારૂં થઇ જઈ પાછો પ્રકાશ થતાંજ રતિલાલ પાછો પોતાના ઘરમાંજ એકલો બેઠો છે.)

પ્રવેશ ૬ઠ્ઠો.

રતિલાલ—આહા ! આતો કંઇ આશ્ચર્ય જેવી વાત છે ! આતે હવે કરવું શું ?

રાગ—સારંગ. તાલ—દાદરો.

આહા ! બનાવ આ ઘણો વિચિત્ર શો બને !
કહું હું કોણુ પાસ જઇ વિપત્તિ આ ખરે ! આહા ! ૨૯

દુહરો.

ક્યાં જઇને કહું વાત આ, ટાળે કષ્ટજ કોણુ ?
ચમત્કારથી હું છળું, ઉડી ગઇ મુજ હોંશ !

દાદરો.

આ પ્રેતતણી વાતમાં વિશ્વાસ ના પડે,
સ્વપ્ન તુલ્ય વાત આ બધી બને અરે ! આહા ! ૩૦

દુહરો.

સાચું કે ખોટું હશે, કળી શકું નહિ કાંઈ;
કરૂં ભરોસો પ્રેતનો, હશે ન સ્વપ્નું કાંઇ !

દાદરો.

અરે હવે વિચાર તો કરૂં કંઇ ખરો;
અમીર મારશે મને કાં પ્રેતતો ખરો. ! આહા ! ૩૧.

વિદૂષક—(આવીને) આહાહાહાહાહા ! આ માળો બાઇડી સારૂ હાયવોય કરી મરી જશે તો પણુ તેને બાઇડી મળવી નથી અને ખુવાર થવાનો છે !

(એટલામાં વળી ત્યાં પ્રેત દેખાવ આપે છે).

પ્રેત—કેમ, હજી તને મારો ભરોસો આવતો નથી કે ! ઠીક છે, જોઉં છું ! (એકદમ અંધકાર થઇ જઇ, પાછો પ્રકાશ થતાંજ તેઓ બંને જેલના ચોકમાં ઉભેલા છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

(સ્થલ—જેલના ચોકમાં રતિલાલને ફાંસીએ લટકાવવાની સર્વ તઇયારી થઇ રહી છે તે જોઇ રતીલાલ ગભરાઈ જાય છે).

રતિલાલ—(પ્રેતને) અરે મને બચાવ ! મારી ભૂલ માફ કર !

પ્રેત—કેમ મારો વિશ્વાસ છે !

રતિલાલ—અરે હારે હા ! હવે હું કદી તેમ નહિજ કરૂં ! એકવાર માફ કર !

પ્રેત—સોગન ખા કે હવે અવિશ્વાસ નહિ કરૂં !

રતિલાલ—હું સોગન ખાઉં છું કે હવેથી તેમ નહીંજ કરૂં!

(પવન તથા અંધકાર સાથે દેખાવ બંધ થાય છે.)

પ્રવેશ ૮મો.

(સ્થલ—તરલાના બાપ અમિરના ઘર પાસેનો બાગ. તેમાં બાગનું વર્ણન કરતી તરલાની દાસી ચંપા પ્રવેશ કરે છે.)

ચંપા— ગરબી.

આહા ! બાગ આ અતિ ઘણો ખીલી રહ્યો જો !
અતિ પુષ્પની સુગંધથી બ્હેકી રહ્યો જો ! આહા ! ૩૨
જુઇ, જાઇને ચમેલી, મોગરો વળી જો !
ભાત ભાતના ગુલાબ, વેલ, ડોલરો જો ! આહા ! ૩૩
ઝરણુ પાણી તણાં ખળખળાટ નીસરે જો !
મધુર વાયુ વાય છે શરીરને રૂડો જો આહા ! ૩૪
વળી કુંજ લતાની ઘણી ગલી વિષે જો !
આહા ! દ્રાક્ષ મંડપો તણી છટા દિસે જો ! આહા ! ૩૫

(બીજી દાસી માલતી પ્રવેશ કરે છે.)

માલતી—અહો ! ચંપા, આજે તો બહુ રંગમાં આવી ગઈ જણાય છે
ચંપા—કોણ, માલતી કે ! જોને બેન બાગ જોઇ મનમાં ઊર્મિ આવી ગઇ
માલતી– હોય હોય ! આપણાં બાઇ તરલાની પેઠે તો ઉર્મિ નથી આવીને
ચંપા—તરલાને શી ઊામ આવે છે !
માલતી—લે તને તો જાણે ખબરજ નથી તો ! સાવ અજાણી !
ચંપા—સાચે મને ખબર નથી. તું તુરત કહી દેને ! કંઇ નવા જુની છે વળી !
માલતી—નવા જુની તે શું હોય ?
ચંપા—ત્યારે કહે ને !
માલતી—એમાં અધીરી શું બને છે ! સાંભળ કહું છું:—

રાગ—ઓખાહરણનો.*

બેન ચંપા અધીરી થામાં, અતિ આશ્ચર્ય એમાં થામાં;
ખીલ્યું જોબન તરલાનું ભારી તેની ચક્ષુ વિષે મદ ભારી ! ૩૬
રતિલાલ ઉપર મોહ તેને પણ અમિર ધિઃકારે છે જેને;
તેથી દુઃખી બની છે અતીશે, તેનું ભાન ગયું છે જરીએ ! ૩૭

ચંપા--તે તો હું જાણું છું, પણ વળી તેમાં મને તેવું શું દેખ્યું !
માલતી—આ બાગનું વર્ણન કરે છે તે કંઇ તને પણ મદતો નથી ચડયો? એમ પુછું છું !
ચંપા—ઓહો ! ક્યાંને ક્યાં ઉતારી છે ને !
વિદૂષક—(પ્રવેશ કરીને માલતી તથા ચંપાની વાંસે રહીને અજાણી પોક ગગડાવે છે) ઓ ઓ ઓ બાપલિયાને ઉહુહુઉઉઉ !
(બંને જણી અજાણી પોક સાંભળી ભડકી જઇ દૂર ખસી પાછળ જુવે છે તો વિદૂષકને જુવે છે)
માલતી--વોય, મેર, પીટયા ! અમને ભડકાવી મારીઓ !
ચંપા—વોય મા ! મેં તો જાણ્યું આતે થયું શું ?!

---

* આ ગાયન, રાગ–મારુ ને તાલ–દીપચંદીમાં પણ, ગવાય છે.

વિદૂષક—(હસે છે) આહાહાહાહાહા! ઈહીહીહીહીહી! ઉહુહુહુહુહુ! એહેહે હેહેહે! ઓહોહોહોહો! મારા તો પેટમાં દુઃખવા આવી ગયું છે!

માલતી—(પાસે જઇ તેને એક તમાચો મારીને) મુવા એ શુ કરે છે?

વિદૂષક—વોય બાપરે! મને મારશો નહિ રે! મેં બહુ માર ખાધો છે તેથી રડું છું, તે રડવા તો ઘો! રડવા પણ નહિ દેશો?

માલતી—કોણે તને માર્યો છે?

વિદૂષક—આ તમેજ તો તમાચો ન માર્યો ?

માલતી—(બીજો લગાડીને) પીટયા, પણ પોક શામાટે મૂકી?

વિદૂષક—પણ તમે માર્યો ના! કહું છું તો એ પૂછો છો શું?

માલતી—મુવા તેં પોક મૂકયા પછી મેં તો તને માર્યો છે!

વિદૂષક—પણ તમે એતો માર્યા કે નહિ! વોય પણ તે શું મારે રડવું પણ નહિ! જુલમતો જુવો ભાઇ, મારેછે અને કહેછે કે રો પણમાં!

માલતી—અલી ચંપા આવ આને સીધો કરિયે:—(બંને જણી પકડી ને મારે છે.)

વિદૂષક—અરે આળસ્થા પણ હવે મારો મારે! આ ગયો! એમ કહી જાયછે.

(બંને જણી પણ જતી રહેછે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

(સ્થલ—એક વગડામાંથી ચાલતા ધોરી રસ્તા ઉપર થઇ ઘોડા ઉપર બેસી રતિલાલ પસાર થાય છે અને પાસેની એક ધર્મશાળામાંથી સાધુના વેશ ધારણ કરી રહેલા તેને પકડવા આવેલા પોલીસના સીપાઈઓ-માંથી એક તેની પાસે આવીને તેને અટકાવે છે.)

સાધુ—સાહેબજી, આ જંગલમાં ઘણુંજ ભય છે, ગામ બહુ દૂર છે માટે આપ આજની રાત્રી આધર્મશાલામાં કાઢોને સહવારે સુખેથી જાઓ તો સારૂં છે. અમારા ગુરૂ મળવા જેવા છે!

રતિલાલ—(મનમાં) અત્ર કોઇ મહાત્મા વસતા જણાય છે. પ્રેત જેવી મલીન શક્તિના બલની સહાય કરતાં મહાત્માની કૃપા થાય તો વધુ સારૂં. શાસ્ત્રમાં જે વિધાનથી ગુરૂપ્રાપ્તિ કહી છે તે તેમજ જણાય છે માટે આવી તક ભુલવી તો નહિ જોઇયે. (પ્રકાશ) મહાત્માનાં દર્શનનો લાભ મળે તો હું ખુશીથી રહીશ. (રતિલાલ ઘોડેથી ઉતરી ધર્મ-શાલામાં જાય છે ને સાધુ તેનો ઘોડો બાંધવા લેઇ જાય છે.)

બીજોસાધુ—(પહેલો સાધુ ઘોડો બાંધવા જતો હતો તેની પાછળ જઈ તેને ધામેથી) યાદ રાખજે કે આ મુસાફર એજ છે, માટે હવે તે આપણા હાથમાંથી છટકી જવા ન પામે! (એમ કહી જાય છે અને રતિલાલ ધર્મશાળામાં જાયછે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

(સ્થલ—ધર્મશાળામાં એક મહાત્મા બેઠાછે ને પાસે બેચાર શિષ્યો બેઠાછે)

રતિલાલ—(આવી નમન કરીને) ગુરૂદેવ વંદન કરૂં છું!

મહાત્મા—કોણુએ! આઓ બયઠો!

રતિલાલ—મહારાજ હું અત્યંત દુઃખથી પીડાયલો આપને શરણ આવ્યો છું, તો આપ કૃપા દૃષ્ટિ કરી શાંતિ આપો!

મહાત્મા—(હસેછે) આહાહા! બેટા, દુઃખ હોવેગા તો પરિણામ અચ્છા હય. ઇશ્વરકી કૃપાવિના દુઃખ નહિ પડતા હય!

રતિલાલ—મહારાજ ખરીવાત છે. હવે આપનાં દર્શનથી મારો છુટકારો નજીક જણાય છે!

મહાત્મા—બેટા આનદ રહો! સબ અચ્છા હો જાયગા! અભી તો હમારે સમાધિકા વખ્ત આયા હય, સવેર મેં ફીર મીલુગા. (એમ કહી જાય છે અને એક સાધુ રતિલાલને એક ઓરડામાં સુવારે છે.)

પ્રવેશ ૧૧મો.

(રતિલાલ સુતો છે અને સહવાર પડતાં ઉઠે છે તેવામાં પોલીસના બે સીપાઇઓ આવી તેને બાંધી લે છે.)

રતિલાલ—અરે આશું? મને ક્યાં લઇ જાઓછો? (વગર જવાબ દીધે તેને લઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૨ મો.

(સ્થલ—ન્યાયાધીશની કચેરી.)

(રતિલાલને કેદી તરીકે કોર્ટમાં લાવી પાંજરામાં ઉભારે છે.)

શિરસ્તેદાર—તોહોમતદાર રતિલાલ વ્યંકટલાલે, પોતે ગરીબ સ્થિતિનો હોવા છતાં તેને બિલકુલ યોગ્ય નહિ તેવા આ દેશના ઉપર અને તેના પોતાના ઉપર પણ સર્વોપરિ સત્તા ધરાવનારા એક અમિરની પુત્રી ઉપર અઘટિત આશા બાંધી તેને પોતાની મોહજાળમાં ફસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો તથા કેદમાંથી નાસી ગયો, એ ઈત્યાદિ વાંકો માટે તેને અમિરની સરકાર દેહાંત શિક્ષા ફરમાવે છે. તેને પોતાના બચાવ માટે કહેવાનું હોય તે કહેવું.

રતિલાલ—હું બીલકુલ કસુરવાન નથીજ છતાં મારા ઉપર કેવળ જુલમજ કરવામાં આવે છે ત્યાં મારે હવે કંઇ પણ કહેવાનું નથીજ!

(કેદીને જેલમાં લેઇ જાય છે ને કોર્ટ બરખાસ્ત થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

(સ્થલ—જેલના ચોકમાં ફાંસી પાસે રતિલાલ ઉભો છે ને પાસે ઢેડ તથા જેલર, ડાકટર, વગેરે ઉભા છે. રતિલાલ ઇશ્વર પ્રાર્થના કરે છે).

આશા ગોડી.

પ્રેમ તણી જાળ ભારી ! આહા ! પ્રભુ, પ્રેમ તણી જાળ ભારી !
દુઃખ અતિશય વેઠી અને હું આજ મરૂં છું આંહીં ! આહા ! ૩૮
સુખ નવ દીઠું આય શરીરે, દુઃખ અતિશય વેઠ્યું ! " ૩૯
તરલાનું સુખ મેં નહિ લીધું ! મૂખ ફરી નહિ દીઠું ! ,, ૪૦
હે તરલા તું ભૂલીશ નહિ હો ! ફરી જન્મેજ મળીશું ! ,, ૪૧
છે નહિ કાંઇ સુખ દુનિયામાં, દુઃખ અતિશય દેખું ! ,, ૪૨
માણસ માણસને દુઃખ દે છે ! ખેદ અતિ શું કરૂં હું ! ,, ૪૩

ઢેડ—લે હાલ્ય હેંડ્ય ઑમનો ! એતો બધું હૅાભળ્યું ! (ફાંસી ગળામાં ઘાલે છે એવામા ગડગડાટ કરતો ધુમાડાનો ગોટ ઉત્પન્ન થાય છે અને બધા ત્યાંથી નાસી છુટે છે અને રતિલાલ એકલો રહે છે, તથા પ્રકાશ થાય છે.)

રતિલાલ—રાગ—વિભાસ, તાલ—ચર્ચરી.

દીનના નાથ પ્રભુ તું દયાળુ થયો, મોતમાંથી મને તો બચાવ્યો;
અધમ ઉદ્ધારણા, ભવ ભયો ભંજના, હે કૃપાળુ, સદા સ્હાય થાજો. દીન. ૪૪
પાપથી હું ભર્યો, મોહ રસ્તે ફર્યો, પુણ્યનો માર્ગ તો હુંજ ચૂકયો;
પાપનાં ફલ ઘણાં ચાખતો હું છતાં પ્રેમની જાળથી હું ન છુટયો ! દીન. ૪૫
વૃત્તિ મારી સદા આપ સુધારજો, તેમ નહિ તો મને કષ્ટ આપો;
કાપજો કષ્ટ હમેશ સુજતો તમે, આપજો સૂખ સંસારનું તો ! દીન ૪૬

આહા ! હવે મારે શું કરવું ? (વિચારીને) હા ! એક અતિ વિચિત્ર યુક્તિ મને સુઝી છે ! આ શહેરમાં કે કોઇ પણ જગોએ રહેવું સલામતી ભરેલું નથીજ ! અમિર તરલાને શિખવનાર માસ્તરની શોધમાં છે. હું નામ ઠામતથા ન ઓળખાઉં તેવા વશ ધારણ કરી એ જગોએ રહું તો બેવડા લાભ મળે ! તેનાજ ઘરમાં રહેવાથી કોઇને વહેમ નહીં પડે અને તરલા કદી જાણશે તો હરકત નથી ! આહા ! તરલા તે તરલાજ છે !

ગીતિ*

પતિત લવંગ લતાનાં પત્ર સમાગમ ખરેલ તાલિદલો,
તેના સમદ્યુતિ છે ! કપોલપાલી તણીજ ! હાશિવ હો ! ૪૭

---

* જુવો રસમંજરીઃ—

समुपागतवतिचैत्रे निपतित पत्रे लवंग लतिकायाः ।
सुदृशः कपोलपाली शिव शिव तालिदलद्युतिंलेभे ॥

શાર્દુલવિક્રીડિત. *

કિંચિદ્વક્ર સુહાર કંઠ, સરલ ભ્રૂવલ્લિ, વક્ર સ્મિત,
કર્ણે ભ્રાંત સુલોચન, ધ્રુતિભુજા, કર્ણોતણાં કુંડલ;
વીંટીઓ ચળકેજ અંગુલિવિષે, ગાલેરુડું છૂંદણું,
એવી બાલક કન્યકા મદવતી આંખે જુવે છે ઝીણું ! ૪૮

આહા ! વળી :–

વસંતતિલકા †

કાલે વસંત કુપિતેં વળી કામદેવ, ધીરો વહે પવન તો રતિખેદ હાર;
કેલી વને વળીજ વંજુલ કુંજ મંજુ, એ સર્વ દુઃખદજ છે. કરું શું
હવે હું ! ૪૯

રાગ–નૂર સારંગ, તાલ–ત્રિતાલ ‡

અતિ રૂપ સરસ તો છે ! એ અતિ રૂપ સરસ તો છે !
ચક્ષુ દીર્ઘ, શરદિંદુકાંતિ છે, યૌવન ખીલ્યું છે !
લીલાવાંસ નમેલા સમતો વદન કરો પણ છે! અતિ. ૫૦
કમર પાતળી, ઉંચા સ્તનભર, ભુજાજ ગોરી છે !
મધ્ય, હસ્તને નિતંબ, જઘનો, પદ, આંગળીઓએ,
અતિ સુંદર એ સર્વ અવયવો–એવું શરીર છે! અતિ. ૫૧
(જાયછે.)

---

* જુવો રસમંજરી:—

किंचित्कुंचितहार यष्टि सरल भ्रूवल्लिमाचिस्मितं ।
प्रांत भ्रांत विलोचन द्युतिभुजा पर्यस्त कर्णोपलं ॥
अंगुल्या स्फुरदंगुलीयकरुचा गंडस्य कंडूयनम् ।
कुर्वाणा नृपकन्यका सुकृतिनं सव्याजमालोकते ॥

†જુવો સાહિત્યદર્પણ:—

कालो मधुः कुपित एषच पुष्पधन्वा
धीरावहंति रतिखेदहराः समीराः ।
केलीवनीयमपि वंजुल कुंजमंजु
दूरे पतिः कथयकिंकरणीयमद्य ॥

‡ જુવો માલવિકાગ્નિ મિત્ર નાટક:—

दीर्घाक्षंशरदिंदुकांतिवदनंबाहूनतावंसयोः ।
संक्षिप्तं निविडोन्नतस्तनमुरः पार्श्वप्रमृष्टेइव ॥
मध्यः पाणिमितोनितंबिजघनं पादावुदग्रांगुली ।
छंदो नर्त्तयितुर्यथैव मनसः सृष्टं तथास्मावपुः ॥

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

(સ્થલ—અમિરના મહેલ આસપાસનો બાગ.)

તરલા—(એકલી પ્રવેશ કરીને)—

સોરઠ—દાદરો.

વાત આ વિચિત્ર દિસે, આય શી દશા!
આ અતિ વિચિત્ર સ્થિતિ, આય શી દશા!
જોઇને ગાયું અતીજ વાહ લો ખરે— વાત. ૧
તે વસે સમીપમાં આશ્ચર્ય એ દિસે
હું રહીશકું નહિજ તે વિના અરે! વાત. ૨
મુજગુરુ ખરે જણાય મુજપતિ રતિ!
કેમ કરી ઓળખાય, પૂછીના શકી! વાત. ૩
રહું સાવચેત આજથી વિશ્વાસ નહિં કરું,
તપાસતો કરૂં ખરી શું થાય છે ખરૂં! વાત. ૪

માલતી—(પ્રવેશ કરીને) શાની તપાસ કરવાનાં છો બેન?

તરલા—કંઇ નહિ, બેન, એતો સહજ કંઇ ગીત ગાતી હતી!

ચંપા—(પ્રવેશ કરીને) માલતિ, તું તો અહીં જણાય છે! હું તો શોધતી હતી!

માલતી—કેમ? કંઇ કામ હતું?

ચંપા—નાના, એતો ચંદ્રભાગા વગેરે તરલા બેનને શોધે છે. (એવામાં ચંદ્રભાગા વગેરે પણ ત્યાં આવી લાગે છે. સાંજનો સમય તેથી રતિલાલ પણ બાગમાં ફરવા આવતાં છોકરીઓને જોઇ સંતાઇને ઉભો ચેષ્ટાઓ જુવે છે, અને બધી છોકરીઓ મળી હોચ લેતી ગરબી ગાવા માંડે છે,

ગરબી.

સખિ, મને ચેન કશું ન પડે! વ્હાલા વિણ કામ કશું ન ગમે!
તેથી મને સુખ કશું ન વળે! સખિ, મને ચેન કશું ન પડે! ૫
પ્રીતમજી તો પરદેશમાં વસતા! વ્હાલા મારા પત્ર નથી લખતા!
તેથી મનમાંથી નથી ખસતા! સખિ મને. ૬
હવે હું કેમ કરૂં, જઉં ક્યાં! મારૂં મન વસવા ગયું છે ત્યાં—
મારા પ્રિય પ્રાણ વસે છે જ્યાં! સખિ મને. ૭

ચંદ્રભાગા—અલિ ભાનુમતિ, તરલા બેનના લટકા જોયા?!

ભાનુમતિ—હા બાઇ! હમણાં તેનો મરડાટ બહુ વધતો જાય છે!

તરલા—ભલા તમે એમ મશ્કરી તે શું કરોછો? (છણકો કરે છે.)

ચપલા—(હાથની તાળીથી લટકો કરીને) જોયો એનો છણકો?

રતિલાલ— શાર્દૂલવીક્રીડિત.

લાગે છે મનને અતિ પ્રિય ખરે આતો રસીલી છબી!
દીસે ચક્ષુ વિષે અતી તરલતા નામે ખરી એ ઠરી!
એ શું આમ બને વિકાર મુજને છાજે નહીં આ સ્થલે,
નિશ્ચે આરમતીજ છે મદવતી મારી પ્રિયા આ ખરે! ૮

તરલા—(ક્રોધ કરે છે) જાઓ તમે અહિંથી, મને એવી મશ્કરી ગમતી નથી!
સુલોચના—વાહરે તારાં નખરાં!
ચંદ્રભાગા—આહા! તારાં કટાક્ષની છટા!
ભાનુમતી—આહા તારા મુખની કાંતિ!
ઇંદુમતી—કોણ ભાગ્યશાળી ભ્રમર આ કમલ પર બેસશે! (તરલાના મુખ પર હાથ ફેરવે છે.)
તરલા—(અકળાઇને દૂર જતી રહે છે ને અત્યંત ક્રોધથી રોવા જેવી થાય છે.)
માલતી—અમારાં બેનને તમે આમ ખીજવશો નહિ!
રતિલાલ—આહા! સક્રોધ દેખાવ તેનો કેવો શોભે છે!!!

શાલિની.

લજ્જા રૂપી વસ્ત્રમાલા ધરી હૈં, નીચું નાખી મુખ ઉભી રહી છે!
રૂપે જાણે કૌમુદી તો ખિલી હૈં, ભારી એવી ધન્ય નારી પતિ ને! ૯

ગીતિ.*

અંભોજ લોચને હે, તુજ સ્વયંભૂ પયોધરજ શંભૂ,
કોણુજ ધન્ય તણાનખ કરશે તેને શશી સહિત શંભુ ૧૦

આહા! વળી!

રાગ—સારંગ, તાલ—દાદરો. †

અલંકાર રહિત છતાં દેલ તે તેણી,
ચિત્ત માહરૂં હરી લીધુંજ એહવી! અલંકાર. ૧૧
જો કદી હવે વધુ ધરેણું તો મળે,
તો પછી ગતીજ માહરી કશી બને! ,, ૧૨
એમ રૂપવંતી છતાં ભાવ બહુ કરે,
કાળજું કપાય અતિ માહરૂં ખરે! ,, ૧૩
ઓળખાણ વગર અત્ર રહી નહી શકું,
એમ હવે ભય ઘણોજ! શું હવે કરૂં! ,, ૧૪

તરલા—ચાલ માલતી, આપણે ભાગી જઇશું! (જાય છે ને સર્વે પણ જાય છે.)
રતિલાલ—હાય હાય! એ તો ગયાં! પણ નાના આ કોણ આવે છે!
તરલા—(એકલી પ્રવેશ કરીને) હવે બધી છોકરીઓ ગઇ તેથી એકલીજ બાગમાં ફરીશ! આહા! રતિ! મારા પ્રાણ! તમે મારાથી પણ છાના રહેવા માગો છો?

---

* જુવો રસમંજરી:—

स्वयंभूः शंभुरंभोजलोचने त्वत्पयोधरः।
नखेनकस्य धन्यस्य चंद्रचूडो भविश्यति ॥

† જુવો સાહિત્ય દર્પણ:—

अनलंकृतोऽपिसुंदर हरसिमनो मे यतः प्रसभं।
किंपुनरलंकृतस्त्वं संप्रति नखरैक्षत स्तस्याः ॥

રતિલાલ—(મનમાં) આહા! તે મનેજ સંભારે છે તો હવે છતો થવામાં શી હરકત? તેનાથી મને ભય થાય તેવું તો નથીજ! (પ્રકાશ, પણ ન દેખાય તેમ છુપાઇને) આ સ્થલ મારે પ્રસિદ્ધ થવા જેવું તમે માનો છો!

તરલા—(આ સાંભળી ચમકે છે ને ચારે પાસ જુવે છે) અરે એ એમનાજ શબ્દો તો છે, પણ કહીં દેખાતા તો નથીજ! હે પ્રિય, આપ આમ સંતાઇ ને મને દુઃખ ન આપો તો સારૂં છે!

રતિલાલ—આપના હાથમાં જીંદગી સોંપનાર હું આ રહ્યો! (એમ કહી પ્રસિદ્ધ થાય છે.)

ગઝલ. *

અતિગાઢ ખેદ વસે છતાં નહીં ભાગ બે હૃદયેં પડે!
મુજ દેહતો જડતા ધરે પણ ચેતના મોહ ના તજે!
હૃદયા વિષેનો દાહ તો અતિ બાળીને મુજને કરે—
ભસ્મી ભૂત તેમ છતાં નહીં મુજ પ્રાણ આ તનને તજે! અતિગાઢ. ૧૫
મને આજ સર્વ મળ્યું ખરે, પ્યારિ હું ખમી ન શકું અરે—
જરીએ વિયોગ કદી હવે, મુજ પ્રાણ રક્ષક તુંજ છે!
હું તો આશરે તુજ છું હવે, જીવાડજે કે તું મારજે!
નહિ છોડું આ સ્થલ હું હવે, ભલે થાયજે થતુ તો હશે! અતિગાઢ. ૧૬

(તરલાનો પિતા અમિર તથા બે સીપાઈઓ પ્રવેશ કરેછે.)

અમિર—લુચ્ચા ચોર! તેં મને સારી રીતે ઠગ્યોછે, અને મારી છાતી ઉપર મારા ઘરમાંજ આવીને તું મારૂં ઘર મારવાની હિંમત કરેછે, પણ યાદ રાખજે કે હવે તું છુટી શકવાનો નથીજ! સીપાઇ બાંધો આને! આ વખતેંજ તેને ફાંસી આપી દો!

(સીપાઇઓ તેને બાંધી મજબૂત પકડે છે, એવામાં ગડગડાટ સાથે અંધારૂં થઇ ગાજવીજ સહિત વરસાદ વરસે છે, અને સીપાઇઓ તથા અમિર બેશુદ્ધ થઇ ભોંયપર પડી જાય છે, તથા તરલા અને રતિલાલ સભય આ સર્વ જોતાં ઉભાં રહે છે. પછી પ્રકાશ થઈ બધું તોફાન મટે છે તો એ જગોએ કોઇ હોતું નથી ને પડદો પડે છે).

પ્રવેશ ૨ જો.

(રતિલાલ એકલો તથા પછી વિદૂષક આવે છે.)

રતિલાલ—માયાની પેઠે સુખનો દેખાવ જતો રહ્યો! આહા! પહેલાંની પેઠેજ એકલો થઇ રહ્યો!

---

* જુવો માલતીમાધવઃ—

दलति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधानतु भिद्यते।
वहति विकलः कायो मोहं न मुंचति चेतनां॥
ज्वलयति तनूमंतर्दाहःकरोति न भस्मसात्।
प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृंतातजीवितं॥

રાગ—રામગ્રી. *

મત્ત અનેજ ચકોર તો ચક્ષુવાળી વળી જે,
પૂર્ણ ચંદ્રવદની અને અંગ નમ્ર અતી છે. મત્ત. ૧૭.
એવી તરલ નયના ગઇ મુજહાથથી પાછી,
દુઃખ વિયોગ તણા થકી મુજજીવ કિહાશી. મત્ત. ૧૮.
આવે સમે કરૂં શું હવે, બચાવે પ્રેત મુજને,
મૂકાવે ભયથી મને, પણ સુખ ન આપે! મત્ત. ૧૯.

વિદૂષક—(અત્યાર સુધી રતિલાલ સામો આભાની પેઠે જોઈ રહ્યા હતો તથા ચાળા કર્યા કરતો હતો, તે) થવાકાળ મિથ્યા થતો નથી, હવે શોક મૂકો! એમજ હોય! (મનમાં) હજી તો ઘણા ખરાબ થશો તો!

રતિલાલ—આહા! શોક મૂકાતો નથી તે કેમ કરૂં! હાતરસે! ઘણોએ સમજું છું:—

ગજલ.

આહા! આ શી દશા મારી! વિપત્તિ આ અતી ભારી!
કહું હું કોણ પાસેએ અતીએ વાત ન્યારી છે! ૨૦
અહો! હો દૈવ મારારે, અતીશેં દુઃખ દેમાંરે!
બની, હા! ક્રૂર તું જામાં, દયાતો લાવતારામાં! ૨૧
પડયો હું મોહની પાશેં પ્રભુ તું રહાયથા મુજને!
મને વૈરાગ્ય નાવેરે, ન સૂઝે માર્ગ પણ કંઇએ! ૨૨
બિચારીની દશાએશી હશે શી રીતની રે હો!
અતિ સંસાર આ દુષ્ટ,પ્રભુ તુ કાપ મુજ કષ્ટ! ૨૩
આહા! કેવું એતું રૂપ છે! મને મોહ થાય તેમાં શું નવાઇ છે!

શાલિની.

સામું જોતાં દૃષ્ટિ નીચી કરીદે, બોલાવ્યાથી નાજદે ઉત્તરો તે;
એવી આડી ચાલચાલે નવોઢા, તોએ ચિત્તે લાગતી પ્યારિ બાલા! ૨૪

વિદૂષક—(તેની ડાઢી પકડીને) હવે બસ કરો! બહુ થઈ! રૂવોમાં!
રતિલાલ—અરે ભાઇ, તું દુઃખ કેમ કરે છે? જો તે કેવી છે!:—

---

* જુવો પ્રભાવતી નાટિકા:—

हा पूर्ण चंद्रमुखि मत्तचकोर नेत्रे।
मामा नतांगि परिहार कुतो गतासि॥
गच्छत्वमद्य ननु जीवितर्तूणमेव।
दैवं कदर्थ न परंकृतकृत्समस्तु॥

મંદાક્રાંતા. *

નેત્રો તેનાં અતિજ કરતાં ગંજનો ખંજનોનાં!
હસ્તો જાણે અરિ કમલના નાલના! કંમ્ણોશાં!
વક્ષો બંને કરિવરતણા કુંભ જેવાજ શોભ!
કાંતિતો છે કનકસમ ચાંપેય પુષ્પો સમી તે! ૨૫.
વાણી મીઠી મધુરજ, વળી અંગની વક્રતા શી!
માલા જાણે કુવલય તણી, એમ ચક્ષુ બની શી!
આરૂઢા તે કુસુમ કલિશી શોભતી યૌવના તો!
એવી નારી અતિ મદવતીનીજ શોભે છટાઓ! ૨૬.

વિદૂષક—અરે ભાઇ! બાઈડીઓ શાળી એવીજ હોય છે, મેં પણ એક કોળણને જોઇ છે ત્યારથી ગાંડો થઈ જતો હતો પણ વળી હું! મારી બાઇરીયે સમજાવી દીધો તેથી રહ્યો, માટે તમે પણ બાઇરી પરણી લ્યો તો તે સમજાવશે!

રતિલાલ—અરે, કેવો બેવકૂફ છે ને!

વિદૂષક—ઠીક ભાઇ, આ ઠીક કહ્યું તો બેવકૂફ ઠર્યા! ચાલો ત્યારે આળસ્યા!

(ભાગી જાય છે અને રતિલાલ પણ અફસોસ સહિત જાય છે.)

પ્રવેશ ૩જો.

(તરલાને તેના બાપે એક ઓરડામાં કેદ કરી છે ત્યાં એકલી.)

તરલા—અરે! આ શું થયું?! એમને હું પૂરી મળી પણ શકી નહિ! હા!

ભજ ગોવિંદનો રાગ.

અરે હવે નહિ મળશે વ્હાલો! કેમ થશે હવે તેનું રે!
આ ઘર તેના શત્રુ તણું છે, તેમાં નથી કંઇ ખોટું રે!
તેમ છતાં તે અહિં વસવાને આવ્યા હશે શામાટે રે! અરે હવે. ૨૭
મારે માટે બેશક તેણે એ ભય માથે લીધું રે!
તેમ છતાં તો સહુ માને છે તેનું મન છે જૂદું રે! „ ૨૮
પણ આ મોટો ચત્કાર શો! એ તો મેં શું જોયું રે!
મારે માટે આજે એણે દુઃખ ખમ્યુ છે મોટું રે! „ ૨૯

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૪થો.

(સ્થળ—અમિર નો મહેલ; અમિર એકલો બેઠો છે, અને તેને એક નોકર આવી એક પત્ર આપી જાયછે, ને તે વાંચીને અમિર ઉશ્કેરાઇ જાય છે.)

---

* જુવો સાહિત્યદર્પણઃ—

नेत्रे खंजन गंजने सरसिज प्रत्यर्थिपाणिद्वयम् ।
वक्षोजौ करिकुंभ विभ्रमकरी मत्युन्नतिंगच्छतः ॥
कांतिः कांचनचंपक प्रतिनिधि र्वाणी सुधास्पर्द्धिनी ।
स्मेरेन्दी[illegible]समोदर वपुस्तस्याः कटाक्षच्छटा ॥

અમીર—અહો! આશો આશ્ચર્ય! ઉમરાવની આ ચીઠ્ઠી છે!

સોરઠ–ગઝલ.

ઉમરાવના જે પુત્રને મારી પુત્રી દેવાને હું ચહુ,
ઉમરાવ તે તણી ચીઠ્ઠી આ તેમાં તો ભય છે બહુ. ઉમરાવ. ૩૦
રતિલાલ દુષ્ટ રહી ગયો મુજ છાતીયેં દગીને મને!
મારા જાણવામાં તે ના હતું, જાણતાં પકડવા મેં કર્યું. ઉમરાવ. ૩૧
છટકી ગયો એ જાદુગરો, મને પત્તો તેનો તો ના જડયો!
ઉમરાવ તો ધમકી દિયે 'મેં આશ્રય તેને આપિયો.' ઉમરાવ. ૩૨
તેથી યુદ્ધ ઇચ્છા તે કરે, મુજ પુત્રીને બળથી હરે;
મદમત્ત બની ગયો અરે, નહીં બ્હીશ હું તેના બળો. ઉમરાવ. ૩૩

આહા! આતો હું તેને મારી પુત્રી આપવા ઇચ્છતો હતો, પણ તેને તો બળથી લેવાની ઇચ્છા છે! તો હવે હું તેને કદી આપનાર નથીજ! માટે ચાલ યુદ્ધનીજ તઇયારી કર! (પછી તે તઇયારી કરવા જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

(બંને પક્ષ સામસામાં યુદ્ધ કરવા મળ્યાં છે. સામસામી તોપો છુટે છે, તરવારો ઉડે છે, ધુમાડો તથા લાલ લાગ્યા જેવો દેખાવ થઇ રહે છે, અને તેમાં તરલાનો બાપ અમિર મરાઈ જાય છે અને ઉમરાવ તરલાને પકડીને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ મો.

(સ્થલ—બ્રહ્મપુરિમાં સામસામા ઓટલાઓ ઉપર બ્રાહ્મણો જમીને બેઠા છે.)

૧ લો—અલ્યા એ શંકરિયા; આમ તો મેર રાંડના! (કાન ખેંચે છે) આ જોયું ના!

૨ જો—શું જોયું ના! કહેને ઠાલો મોણ ઘાલે છે તે!

૧ લો—આ અમિર તો મરાઇ ગયો! દીકરો બીકરો છે નહિ! અને હવે રાજ્ય ઉમરાવનું થયુ છે! આ શાળી પેલી રાંડ પેલા ભીખારડા પર મોહી પડી તેમાંથી આ બધો ઘેડ શળગ્યો!

૩ જો—જોયું શાળીના! આ ભણાવજે તું પણ રાંડને! (એક વાંસામાં ધુંબો મારે છે)

૪ થો—અરે શાળીઓને ભણાવવામાંથીજ એમ ડાટ વળેછે તો! શામી નાથ-કરીને લખતાં આવડયુ કે ઘર ગયું! જો વાત! શામી તો બાવા કહેવાય!

૧ લો—રાંડનીઓ એ ને તે છુટશી? એને તો બુદ્ધાજ જોઇએ! (હાથ ઉગામે છે).

૫ મો—અરે ભુંડાઓ! એતો બધું ઠીક થયું, પણ હવે ઉમરાવ પરણશે તે લાડુતો મળશેજ! શાળાઓ, આપણે બીજું શું છે? ચોરની માને ભાંડ પરણે!

૩ જો—અરે ભાઇ હવે દહાડે દીએ તે પણ કયાંછે! શ્રદ્ધા તો ઉઠી ગઇ છે

૧ લો—ના, રાંડના, ઉમરાવતો જમાડશે.

૨ જો—હેહે ! ત્યારે તો ઠીકજ થયું ને શાળા ! (જોરથી વાંસામાં ધુંએ મારે છે.)
૧ લો—રેડના મારે છે શું ?
૨ જો—અરે લાડુ મળે તો ધુંએ એ મીઠાઓઓ શાકર જેવા ગણિયે !
(બધા નાચતા ખુંદતા જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

(સ્થળ—ઉમરાવના ઘરમાં તરલા એક ઓરડામાં કોચપર બેઠી છે.)

તરલા— આશાવરી—દીપચંદી

ક્યાં જઉં ને કહું કોણ કને હું ! આ દુઃખ ભારી સહી ન શકું હું ! ક્યાં.
મુજ મન તો રતિયે હરી લીધું ! આ ઉમરાવનછોડે કદિયે ! ક્યાં. ૩૪
આ ઉમરાવ અતી કરડો છે ! મુજને ગમે નહીં પુત્ર તેનો એ ! " ૩૫
આત્મ ઘાત શી રીતે કરૂં હું ! ખોળું રતિને કેમ કરી હું ! " ૩૬
નાસી પણ જઉં કેમ કરીહું ! નાસી જઇને પણ શુંકરૂં હું ! " ૩૭

રતિલાલ મળે કે નહિ, તોપણ નાસી શકાયતો નાસવું તો ખરૂંજ ! અને જો નાસી નજ શકાયતો પછી બીજો વિચાર કરવો વ્યાજબીછે. (ઓરડામાં તે ચારે બાજુએ ફરી નાસવાનું શોધેછે, પણ ક્યાંઇ બારી બારણું દેખાતું નથી. એક ભીંત ઉપર એક મોટો આરસો જોયો. એ આરસા ઉપરનો પડદો ખસેડવા જતાં આરસો પડે હલ્યો, તો તેની પાછળ એક બંધ કરેલું બારણું દેખાયું. તે ઉઘાડવા જાય છે તેવામાં તેની પાછળ કંઇ સળસળાટ થયો જણાયો, તેથી તુરત આરસાને પડતો મેલી પાછળ જુવે છે તો રતિલાલને જુવે છે, ને એકદમ આશ્ચર્ય પામી સ્તબ્ધ બની ઉભી રહે છે.)

રતિલાલ—તમે શા માટે ભય રાખો છો ? હું રતિલાલ તમારી પાસેંજ છું !
તરલા—(હર્ષથી આવેશમાં આવી જઇને) શું મારા વ્હાલા રતિલાલ ! અરે ! તમે અહીં ભયમાં કેવી રીતે આવી શક્યા છો ? !
રતિલાલ—તમે હવે બ્હીશો નહિ ! હું ગમે ત્યાં જઇ આવી શકું છું ! પણ અત્યારે વાતનો સમય નથી, કેમકે અહીં કોઇ આવી લાગશે !
તરલા—મારા વ્હાલા ! કોઈ રીતે મારૂં રક્ષણ થઇ શકે તો કરો !
રતિલાલ—હા ! તે હું કરીશ ! પણ તમે મારી સાથેજ વિશ્વાસથી જોડાવા ઇચ્છો છો ?

તરલા— મરાઠીસાખી.

સોગન લઇને હું કહું છુંકે આતન તમને સોંપ્યું,
રક્ષણ તેનું કરવું કે નહિ કરવું તમને સોંપ્યું,
કહું છું સાચુંએ, નિઃસંશય કરી માનો ! ૩૮
મુજ તન મન ધન સર્વ તમોને, ખુશી થકી મેં આપ્યું,
કરો હવે ઉપયોગ ગમે તે સોગન ખાઇ કહું છું,
કહુંછું સાચું એ, નિઃસંશય કરી માનો ! ૩૯

(એટલામાં ઉમરાવનો પુત્ર ત્યાં આવે છે ને રતિલાલ અદૃશ્ય થઇ જાય છે.)

ઉમરાવપુત્ર—પ્રિય તરલે ! હવેથી તું મારી થઇ છે. આ ઘર તેમજ આખું રાજ્ય તારૂંજ છે. મારા તથા તારા પિતાનું, એ સર્વ એકત્ર રાજ્ય હવેથી તારૂંજ સમજજે, અને તેથી હવે જીવ હેઠો મૂકીને વસજે !

તરલા—મારા પિતાજીને મારી નાખી જબરીનથી અહીં આણુવામાં આવી છે! હું તમારી સાથે લગ્નકરવાને બિલકુલ ખુશી નથીજ, અને જુલમ કરશો તો મારો પ્રાણુ ત્યાગ કરીશ!

ઉમરાવપુત્ર— કાફી—દીપચંદી

તું તો આડાઇ છોડી દેને! હેતેજીવે થી અહીં હેંને! તું તો.
તારી ખુશી હોય કે નહિ હોય, તો પણુ વહુ તું મારી—
આજ થકી તો નક્કી ઠરી છે નિઃસંશયથી વિચારી—
મતિ તુજ લેજે સુધારી! તું તો. ૪૦
કંઇ તારૂં નહિં ચાલે હું આગળ, આત્મઘાત નહિ થાશે!
તુજબને કાં નાહક દુઃખી, નહિ તો સુખી તું થાશે—
અતીમોજ તું ભોગવશે! તુ. તો ૪૧
મારૂં કહ્યું માની લે પ્યારી, વીચાર મનમાં ધારી,
પાછળથી પસ્તાવો ન થાએ, તેમ કરી લે વિચારી,
તને તક આપું હું સારી! તું તો. ૪૨

તરલા—(મનમાં) ખરે! આદૃષ્ટ મને નાસવાતો શું, પણ મરવા પણ નહિ દેશે! માટે તેને ખીજવવો વ્યાજબી નથી. (પ્રકાશ) ભલા ઠીક છે! હવે જ્યારે તમારી મરજી એમજ છે તો મને બે દિવસની મુદત આપશો, એમ માગી લઉં છું!

ઉમરાવપુત્ર—(મનમાં) ખુશીથી વશ થતી હોય તો જુલમ કરવા જરૂર જણાતી નથી.! (પ્રકાશ) ઠીક છે! ત્રીજે દિવસે હું પાછો આવીશ! (એમ કહી જાય છે.)

તરલા—(એકલી,) અહો! હવે શું કરૂં!

રાગ સીતાજીના મહિનાનો.

હવે કેમ કરૂં જઉં કયાંય! થશે શુંય તે હવે!
દુઃખ પડિયું અતીશય ત્યાંય, કરૂં શુંજ હું હવે! ૪૩
મારી ધુળ મળી સર્વ આશ, દિવસ બે જતારહે!
મારી વલ્લે હવે શી થાય? કોને કહું આ અરે! ૪૪
મારા વ્હાલા રતી ફરીવાર મળો નિજદાસીને!
પ્રાણુ રક્ષક થઇને આમ કરો એતો નાઘટે! ૪૫

અરે! પણ આ નીચે ઘોર શાનો થાય છે! (એક દાસી પ્રવેશ કરે છે તેને) એ નીચે શું ઘોર થાય છે!

દાસી—બેન, એતો પરમ દિવસે આપનાં લગ્ન થવાનાં છે તેથી બેંડવાજું મજરો કરવા આવેલું છે.

તરલા—(બેચેની સૂચવતી) દાસી, મને જરા ઠીક નથી તેથી સૂઈ જઉં છું. (એમ કહી જાય છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

(માલતી એકલી પ્રવેશ કરે છે.)

માલતી—આહા! તરલા બેન દુઃખમાં પડયાં! તેને કેમ મળાય! અરેરે! પ્રભુ, શું કરૂં!

લલિત.

અરર ઓ પ્રભુ! કેમરે કરૂં! તુજ વિના મને સ્હાય શી ગણું!
અરર કાળજું માહરૂં જરે! તો કપાય છે! શું હવે કરૂં! ૪૬
સ્હાય શોધવી શી હવે ખરે! તરલ ચક્ષુની શી ગતી હશે!
ક્યાં જઉં, અને કેમરે કરૂં! મુજ શરીરનું ભાન તો ગયું! ૪૭
વાત જઇ કહું કોણુની કને! પ્રિય સખી ગઇ! નસુઝતુ મને!
દયાળુ ઈશતુ કૃપા કરે અરે! બેનને મળું! એમ તું કરે! ૪૮

આહા! અહીં પાસે એક હનુમાનનું દેરૂં છે, તેમાં જઇ સ્તુતિ કરૂં! એ હનુમાન તુરત સ્હાય થનારા કહેવાય છે! (જાય છે.)

પ્રવેશ ૯મો.

(સ્થળ—ઘોરવનમાં ઝાડીની અંદર પડેલી ભીંતમાં એક હનુમાન બીહામણી આકૃતિના ઉભેલા છે. મુખ કાળું ને શરીર રાતું વાળવાળું છે, ત્યાં માલતી આવી નમન કરી સ્તુતિ કરે છે.)

રાગ—રામકલી, તાલ—ચર્ચરી.

શ્રીરામના ભક્ત, હનુમાન મહાશક્ત,
વાયુ તણા પુત્ર બલવાન દેવા?
ભક્તિ તારી કરૂં, દીનતા હું ધરૂં,
સ્હાય થાજો કૃપાળુજ દેવા! શ્રીરામ. ૪૯
મુજ સખીને સુખી તો કરી આપજો,
કાપજો કષ્ટ, વળી સ્હાય થાજો!
મુજ સખીને મને મેળવી આપજો,
દીનની વીનતી કાન ધરજો! શ્રીરામ. ૫૦
શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુ દેવના દેવ,
તેને તમે તો કરી સ્હાય એવા—
મહા સમર્થજ તમે, તેમ છતાં કદી,
સ્હાય નહિ થાઓ તો લ્યો ઉગારી! શ્રીરામ. ૫૧

(કડાક કરતી ભીંત ફાટે છે અને બે ચાર ઝાડો મૂળમાંથી હાથમાં ઉખેડી કાઢી હનુમાન પ્રકટ થાય છે.)

હનુમાન—આસુરી સંપત્તિનો આશ્રય લેનાર પાપીની પક્ષમાં રહી સુખ મેળવવા ઇચ્છા રાખનાર તારી સખીને હું શી રીતે સ્હાય કરી શકું! તેને તો સુખ મળવાનું નહિંજ, પણ તને હું તારી સખી સાથે મેળવી તો આપીશ! (એમ કહી કૂદકા મારતાં ખરેરાટ કરતા હનુમાન આકાશમાં ચડી જાય છે, માલતી જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

(વિદૂષક ભયથી દોડતો હાંફલો ફાંફલો થૈ આવે છે, અને સામેથી એક બીજો બ્રાહ્મણ ખોડગતો આવે છે.)

બ્રાહ્મણ—અરે ભાઇ, આમ ભયભીત કેમ જણાય છે!

વિદૂષક—અરે એક મોટો—અરે ઘર જેવડો મોટો વાંદરો આકાશમાં ઉડતો જતો જોયો! આહાહાહા! શો મોટોને!

બ્રાહ્મણ—વાંદરો આકાશમાં ઉડતો જોયો!

વિદૂષક—તારી વહાલી બાયડીના શમ ખરૂં કહું છું! વળી હાથમાં ઝાડનું હતું! મેં તો જાણ્યું કે ક્યાંક મારી માથે નાખશે તો મારી બાયડી રાંડશે!

બ્રાહ્મણ—શાળીના તો તારી બાયડી રાંડે તેમાં તીવરી તારે શું?

વિદૂષક—(હસે છે) અહાહાહાહાહા! અહહહહહ! જ્યારે તું મરી જાય કેની, ત્યારે તારી બાયડી રાંડી કહેવાય કેની?

બ્રાહ્મણ—શાળા રાંડના, મને મરવાનું કહે છે?

વિદૂષક—નાના હું મરૂં તેમાંતો કંઇ નહિ ને બામને તો અખંડ રહેવું હશે! વાહવાહ! ભગવાને શુબીતો અચ્છી ઘડી છે! (હાથના તથા આંખના ચાળા કરે છે)

બ્રાહ્મણ—માળો ગાંડોજ દેખાય છે ને! એનેતે શું કહેવું? પણ અલ્યા હે, ત મને તું એ વાંદરો દેખાડીશ?

વિદૂષક—એતો આમ આકાશમાં ગયો, તારે જવું હોય તો જા ત્યાં એટલે દેખીશ!

બ્રાહ્મણ—ક્યાં એમ ઉપર ગયો?

વિદૂષક—તારા બાપના કે દીકરાના હમ, ઉપર છેક ઉપર ચડી ગયો છે તો!

બ્રાહ્મણ—પણ ત્યાં તે આપણાથી ચીમ કરી જવાતું હશે?

વિદૂષક—એ ઉપાય તો છે! અહીં પાસે એક કૂવો છે તેમાં ઉં! માર ઠેકડો એટલે પ્હોચીશ!

બ્રાહ્મણ—તો શાળીના! કૂવામો પડીયેતો તો નેચે જવાય કે ઉપર!

વિદૂષક—એ ઉપર જવાય! હવે સમજ્યો! માણું કોઇ મથામું ઢોર જણાય છે!

બ્રાહ્મણ—(પોતાના કપાળમાં કંઈ શોધવા મંડી જાય છે.)

વિદૂષક—એ વળી શું શોધે છે?

બ્રાહ્મણ—હું ઢોર છું એમ તું બક્યો તે મારાં શેંગડાંઓ ક્યાં ગયાં તે શોધું છું તો! શાળા, તુંજ લઈ ગયો જણાય છે! લાવ મારાં શેંગડાં લાવ.

વિદૂષક—અરે તારૂં પૂંછડું તો વાંદરો લેઈ જતો હતો!

બ્રાહ્મણ—અરે તારે બતાવ ને તે ચ્યાં ગયો?

વિદૂષક—આમ આવ. બતાવું.(બંને જતા રહે છે).

પ્રવેશ ૧૧ મો.

(સ્થલ—ઉમરાવના ઘરમાં તરલા પોતાના ઓરડામાં એકલી)

તરલા—અરે! બે દિવસતો પૂરા થયા! કાલે ત્રીજો દિવસ છે! રતિલાલ દેખાયા એ તે શું સ્વપ્નું હતું! તેમ ન હોય તો તો પાછા કેમ નહિ દેખાતા હોય! હા ઇશ્વર! હવે હું શું કરૂં!

૬૬૪૨ (રાગ—મેરે ગિરધર ગોપાલ દુસરોન કોઇ).

દીનના દયાળ ઈશ, તું સહાય થાને! દીનના.
વીનતિ કરૂં પ્રભુ, હું દીનતા ધરીને! દીનના. ૫૨.
કૃપાતણો સિંધુતું, કૃપાનું બિંદુ દેને!
ખૂટશે નહિ કદીજ એટલી કૃપાથી! „ ૫૩.
મેં કર્યાં હશેજ પાપ, હું ન જાણતી તે!
પાપ કષ્ટ કાપનાર તું બન્યોજ શાને! ” ૫૪
મંદમતી પાપ કરે તું સજા કરે છે!
મતી તું સુધાર નહીં, એ વિચિત્ર દીસે! ” ૫૫

(એકદમ આકાશમાંથી-ઉપરથી વિકાળ કાળો પ્રેત ઉતરી તેને કમરે-થી બાથમાં ઉપાડી પાછો ઉપર ચડી જાય છે. ઉપરથી ઉતરતાં ઉપર-નો માળ ફાટી નીચે તૂટી પડીને ઉતરે છે. અવાજ થતાં દાસી અંદર આવી જુવે છે.)

દાસી—આહા? આ શું! તરલા આટલામાં છે નહિ! અને આ માળ તૂટી પડેલો છે! ચાલ ઉમરાવને ખબર તો કરૂં! (દોડી જાય છે).

પ્રવેશ ૧૨મો.

(રતીલાલ એકલો પ્રવેશ કરે છે.)

રતિલાલ—આહા! તરલાને લઇ આવવાને પ્રેત ગયો છે, તે તેને લેઇને પાસેના એક ડુંગરની ટેકરી ઉપર આવશે! મને ત્યાં તેની રાહાજોવા કહેલું છે, માટે ચાલ હું ત્યાં જઉં! આહા? હવે મને તરલા મળશે? શું તેનું રૂપ છે ને!

ચતુર નાર કર કર સિંગાર—એ રાગ*

આનંદપુંજ, વ્રજની નિકુંજ, અતિ ઘોર ગોધવાનો પ્રસન્ન -
કરનાર થાય, ધીરો સમીર કમલોનો વાય! આનંદ. ૫૬
પરિતાપ થાય, મનતો ધવાય, દહતોજ કાય તો કામદેવ,
જો પ્રસન્ન થાય, તરલાપમાય, તો સુખ થાય! આનંદ. ૫૭

શિખરિણી. †

દિસે કુંજો આતો કુસુમ શર સેવા ઉચિતતો!
સમીરે આવેલા નવ કુસુમથી વાસિત રુડો!
વળી વર્ષા ધન્યા! નવ જલદ વાળીજ નિરખી?
મને થાએ કાંઇ! નહિ સુઝ પડે, ડાગળી ખસી! ૫૮

---

* જુવો રસમંજરીઃ—

लोलालिपुंजे व्रजतो निकुंजे। स्फारावभूवुः श्रमवारिधाराः ॥
देहे समीहे भवतो विधातुं। धीरं समीरं नलिनीदलेन ॥

† જુવો રસમંજરીઃ—

अयंरेवाकुंजः कुसुमशरसेवा समुचितः ।
समीरोयं वेला नव विदल देला परिमलः ॥
इयं प्रावृड् धन्या नव जलद विन्यास चतुरा ।
पराधीनंचेतः सखिकिमपि कर्त्तु मृगयते ॥

ચાલો હવે જલદી જઉં ! (એકદમ જાય છે, તેને આવીને વિદુષક પકડી રાખે છે).

વિદૂષક—અરે ભાઇ, આમ ઉતાવળા કયાં જાઓ છો?

રતિલાલ—અરે મૂક મૂક ! મને જલદી જવા દે! (છોડાવવા યત્ન કરે છે.)

વિદૂષક—અરે પણ આમ શું કરો છો? વાત તો સાંભળો! (આંખનો ચાળો કરે છે.)

રતિલાલ—ભઇ તું છોડને! શું કહે છે પણ, કહી દેને !

વિદૂષક—અરે પણ આતે શું? આજે કયાંઇ મમમમનો ઘાટ છે કે કેમ છે? (ચાળા કરે છે.)

રતિલાલ—હાલો મશ્કરી શું કરે છે? જમવામાં શું આમ અંધ બની ગયો છે? છોડ!

વિદૂષક—(હસે છે) આહા હા હા ! અરે હાં ! હું તો શમજ્યો! કંઇ મેલાપનો જોગ જણાય છે! કેમ ખરૂં કે?

રતિલાલ—પણ હવે છોડને ! મને અસુર થાય છે !

વિદૂષક—પણ ભલા શાવ એકલા એકલાજ !

રતિલાલ—પણ શું એકલા એકલા ! મને જવાદે ને ! આ કોણ છે ?

વિદૂષક—લ્યો ! જુવો ભાઇ, આ તો આટલી વારમાંતો મને ભૂલી પણ જાય છે ! મને તમે ઓળખતા નથી ?

રતિલાલ—ભાઇ ઓળખું છું, પણ લે હવે છોડ તો ખરો !

વિદૂષક—અરે છોડાય તે કેમ ! (ચાળા કરતો જાય છે ને ખેંચે છે.)

રતિલાલ—ચાલ છોડે છે કે નહીં ! (ગુસ્સો કરે છે.)

વિદૂષક(આભાની પેઠે નીચોવળી જઇ મારની આશા રાખતો હોય તેમ જોઇ રહે છે, પણ છોડતો નથી, અને રતિલાલ તેને ધબા મારતો જાય છે તેમ તેમ એં ! એં ! વાઉ વાઉ ! મીયાંઉ મીયાંઉ ! ચી ચી ચી ચી ! એમ ચાળા કરે છે ને અંતે ખૂબ તાણ તંફાડા કરી છૂટીને રતિલાલ ચાલ્યો જાય છે.)

વિદૂષક—(એકલો હસે છે) આહાહા હાહાહા અંહંહંહંહં ! (લથડિયાં ખાતો જાય છે) અરે હસીને તો મારા પેટમાં દુઃખવા આવી ગયું ! કેવો ગાંડો બની ગયો છે ને !

(એટલામાં તરલા નાસી ગઇ તેની શોધ માટે ઉમરાવની ફોજની એક ટુકડી આગળબેંડ વગાડતી નીકળે છે, તેની હડફટમાં આવી જઇ વચમાંજ વોય વોય કરતો વિદૂષક પડી જાય છે અને બે ચાર સીપાઇઓ તેને ઉપાડી બાજુએ ફેંકી નાખી પસાર પલટણ થઇ જાય છે; અને બીજા અંકનો સમાપ્તિનો પડદો પડે છે.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ. ૧ લો.

(સ્થળ—એક ડુંગરની ટેકરી ઉપર રતિલાલ ચડે છે.)

રતિલાલ—(ચડતો ચડતો) રાગ—સોરઠ, તાલ—દાદરો. *

સ્નિગ્ધ શ્યામ કાંતિથી આકાશ તો શોભે !
વાદળાં ચલાયમાન ! વાયુ વાય છે ! સ્નિગ્ધ. ૧
મોરની કલા ઘણી સુશોભતી ખરે !
મેઘતો ધિમે ધિમેજ વરસતા દિસે ! " ૨
કામવ્યાપ્ત થાય તેછતાં કઠોર હું—
પ્રાણત્યાગ ના કરૂં વિચિત્ર એ ખરૂં ! " ૩

મરાઠી સાખી.

કુચ અતિશય મોટાંજ બન્યાં છે, નેત્ર દીર્ઘ બનિયાં છે !
વક્ર ભ્રુવો, અતિ વક્રજ વચનો, સ્થૂલ કમર જઘનો છે !
મંદગતિની છે, યૌવન અદ્ભુત તો છે ! ૪

આહા ! હવે મને તે થોડાજ વખતમાં મળશે ! (તે ગાતો ગાતો ડુંગર ઉપર ચડે છે, તેવામાં ડુંગરની એક ઉંચી ટેકરી પાછળથી કોઇ સ્ત્રીના રોવાનો અવાજ આવે છે, તથી ચમકીને) આહા ? આ કોઇ દુઃખી સ્ત્રીના રોવાનો અવાજ આવે છે ? ચાલ જોઉં તો ? (એ ટેકરી તરફ જાય છે તો માલતી બેઠી બેઠી રૂવે છે)—

માલતી—અરે, મારે હવે શું કરવું ! હનુમાનજીના કહેવા પ્રમાણે આ ડુંગરમાં મારી સખી મળશે એમ ધારી તેની શોધ સઘળે કરી વળી તો પણ કંઇ તેની ભાળ મળી નાહજ ! અરે હવે શું કરૂં ! આહા ! મારી સખી કેવી આનંદી અને મનોરંજક છે ! તેના વિના કેમ રહી શકાય ? આહા ! તે કેવી છે !:—

ગરબી.

ભાવો એતો ઉત્તમ દાખવતી ! મીઠાં મીઠાં વચનો વળી વદતી ! ભાવો. ૫
ભૃકુટીનો ભંગ સરસ કરતી ! આંગળિયોનું તર્જન પણ કરતી !
આળસ મરડીને તે સૂચવતી— ભાવો. ૬
પીડાતો અનંગ તણીજ અતિ, વારંવાર વક્ર નજરે જોતી !
પાંચે ચિન્હથી જગને જિતતી ! ભાવો ! ૭

રતિલાલ—(તેની પાસે જઈને) બેન, તમે કોણ છો, અને આવા નિર્જન સ્થાનમાં રહી એકલાં રુદન કેમ કરો છો ? !

---

* જુવો સાહિત્ય દર્પણઃ—

स्निग्धश्यामल कांतिलिप्त वियतो वेल्लद्बलाकाघना ।
वाताशीकारिणः पयोद सुहृदामानंद केकाः कलाः ॥
काम सतुंदृढः कठोर हृदयो रामोऽस्मि सर्वंसहो ।

માલતી—અરે બાઈ! હું આ મુલકના રાજાને ત્યાં તેની પુત્રી તરલાની દાસી માલતી છું. અમારા રાજાને મારી નાખીને બીજો રાજા અમારી સખિને જબરીનથી લેઇ ગયો છે, તેથી અમારાં બાઇના વિયોગ દુઃખથી મેં પ્રાર્થના કરી, તો મને હનુમાનજી પ્રસન્ન થયા અને કહી ગયા કેઃ—

ગરબી.

આસુરી સંપત્તિનોજ આશ્રય લીધોરે!
તેની સંગતિ ઇચ્છે છેજ તુજ સખિ ભોળીરે! ૮
તેથી તે નહિ પામે સુખ કોઈ પણ કાળેરે!
અતિ પામશે અંતે દુઃખ એતો ભારેરે! ૯
તેને મળવાનું ઇચ્છે છે તે ડુંગર ઉપરરે!
તે મળશે તને તો ત્યાંય, માટે જજે ત્યાં તુંરે! ૧૦

રતિલાલ—(આ સાંભળી ચમકી જઇ મનમાં) અરે! આ શું! હવે મારે શું કરવું! પ્રેતની સંગતિ છોડું છું તો સાત્વિક દેવો તો સહાય કરવાના નહિજ! ત્યારે શું તરલાને છોડી દઉં! અરે મારૂં જીવતરજ દુઃખી થવાનું! પણ નહિજ! તરલાને તો હું મૂકી શકીશ નહિજ! હવે તો ગમે તે થાઓ, પણ પ્રેતનો આશ્રય તો નહિજ છોડાય! પણ આ માલતી જો તરલાને મળશે તો તેને પણ હનુમાનની વાત કહેશે તો કદાચ તરલા મને ચાહતી બંધ થાય તો! માટે હાલ તો તેને તરલા સાથે નમળી શકે તેમ કરવું વ્યાજબી છે! આહા! સ્વાર્થ સારૂ હું કેવાં ક્રૂર કામ કરવાની ઇચ્છા કરૂં છું! પણ લાચાર આ બાબતમાં મારા મનને હું વશ રાખી શકું તેમ નથીજ! (પ્રકાશ) માલતી બાઇ, તમે તમારે ઘેર જાઓ! તમારી સખિને અને તમને હું ગમે તેમ મેળવી આપીશ! હું આ વનનો દેવ છું ને તમારા ઉપર મને દયા આવે છે. માટે હું તમને મેળવી આપીશ, પણ થોડી સબુર રાખજો જાઓ! (માલતી નમન કરી જાય છે, અને રતિલાલ આગળ જાય છે તો એક ઋષિની મઢુલી જોઇ તેમાં જુવે છે તો એક વૃદ્ધઋષિ બેઠા છે તેને નમસ્કાર કરે છે.)

રતિલાલ—મહારાજ, નમન કરૂં છું!

ઋષિ—(જરા હસીને) બેટા આવ, બેઠ! તેરા દુઃખ ક્યા હય, ઓ મેં સમજગયા હું! (મનમાં) આની દૃઢતાની પરીક્ષા કરીલઉં (પ્રકાશ) લેકીન બેટા, તેરા જેસા અધિકારી હોકર આસુરીસંપત્તિકા આશ્રય પર ચલતા હય ઓકુછ અચ્છા નહિ હય! ઉસમે તેરા આત્માકા કલ્યાણ નહિ હોગા!

રતિલાલ—(પોતાના મનની વાત આ ઋષિ સમજી ગયા જાણી અત્યંત તેના પર શ્રદ્ધા બેસી જતાં નિઃશ્વાસ મૂકીને) મહારાજ! મારૂં મન હું વશ રાખી શકતો નથી! હું આ સર્વ સારી રીતે સમજું છું! પણ દૈવી સંપત્તિ સહાય ન કરે ત્યાં હું શું કરૂં? મહારાજ, તરલા મને જ્યાંસુધી મળશે નહિ ત્યાંસુધી મને કદી શાંન થવાનું નથીજ! આપને શરણ છું! આપ સહાય થાઓ! (પગે પડે છે.)

ઋષિ—(હસીને) બચ્ચા, મેરા શરણકી જરૂર હોય તો પ્રેતકા શરણું છોડ દે.
રતિલાલ—મહારાજ છોડી દીધું, એમ સમજો.
ઋષિ—(હસીને) આ હાહા! બેઠ બખર? મેં તરલા કું બુલાતા હું (ધ્યાન કરી જાગે છે ત્યાં તરલા મઢુલીમાંથી આવી ઉભે છે) લે બેટા, અબ-કદીબી પ્રેતકા આશ્રય નહિ કરના.

રતિલાલ— મહારાજ કદી નહિ કરૂં! આપજ મારા ગુરુછોજી! હવે અમ-ને નિર્ભયસ્થાન માં સર્વ સુખમળે તેવું કરી આપો, મહારાજ (હાથ જોડે છે.)
(એકદમ મેઘચડી અંધારૂં થઇ જાય છે અને ગગડાટ થઇ રહે છે અને પવનનું અત્યંત ભારે તોફાન થઇ ડુંગરના મોટા મોટા પથરા ઉડવા લાગે છે, અને એક ટેકરીમાં મુખ પડી જઇ માંહેથી ભડકા બળતો અગ્નિ નીકળે છે, તેની જવાલા વધતી જાય છે અને ઋષિમાંથી પ્રેત બની જઇ આગળ ઉભે છે તથા રતિલાલ અને તરલા ડુંગર પર-થી ઉડી નીચે બે ભાન થઇ ઘણાં છેટે છેટે ગબડી પડે છે તથા તોફા ન બધું શાંત થતાં સુધી પડયાં રહે છે, ને પ્રેત અદૃશ્ય થાય છે, એવા-માં બેંડ વાગતી પેલી ટુકડી ત્યાં આવી લાગી તરલાને ઓળખી ને પક-ડી જાય છે અને પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

(રતિલાલ અને પછીથી વિદૂષક પ્રવેશ કરે છે).

રતિલાલ—અરે! હવે હું શું કરૂં! બધું ધૂળ મળ્યું! પ્રેતનો વિશ્વાસ ખોયો! અરેરે!!!:—

રાગ—નારાચછંદ જેવો.

ક્યાં ગઇજ પ્યારિ તરલ નયન નીજરે!
મળી છતાં મળી નહીંજ! સ્વપ્નું આ અરે! ક્યાં. ૧૧
બિચારી મૂજ વાસતે ખમેજ કષ્ટરે!
શું કરૂં? હવે હું જાઉં કોણુ પાસરે! „ ૧૨
ઋષિ બનિજ પ્રેત તો ઠગી ગયો મને!
વિશ્વાસ મે તજ્યોજ તેથી આમ તો બને! „ ૧૩
કેમ કરી હું હવે વિશ્વાસ મેળવું!
હવે કદી ફરીથી તેમ હું નહી કરૂં! „ ૧૪
એક વાર પ્રેત જો મને કદી મળે—
માગી લઉં માફ હું તે પાસ તો ખરે! „ ૧૫

વિદૂષક—(પાછળથી આવીને હાથ ઝંઝેડીને) કાં મેતાજી, કેમ થયું? આ તમે તો હંમેશાં રડતાજ રહ્યા કે! પણ આ ગરીબનું કહ્યું મનાય નહિ! મને ગરીબને મારીને ડુંગર ઉપર લાડવો ખાવા ગયા તો ત્યાંથી ગબડી પડ્યા! આહાહાહા! (આંખો ચોળતો હસવા મંડી પડે છે.)
રતિલાલ—મૂર્ખ! તું સમજ્યા વગરનો શી ગડબડ કરે છે!

વિદૂષક—પણ ભાઈ, જરા કોઇનું માનો માનો ! હજી તો બહુ હેરાન થશો ! તમે મોટા મોટા દેવતાઓ કે પ્રેતોની મદદ ભલે લ્યો, પણ ઘણી વાર મોટા ડાકટરોથી ન મટે તે રોગ ગામડાના ખેડુથી પણ મટી જાય હોકે ! (ચાળા કરે છે).

રતિલાલ—(આથી કંઇક ગળીને) ભાઇ, દુઃખી ને દુઃખ કેમ આપે છે ! તારાથી રોગ મટતો હોય તો મટાડતો કેમ નથી?

વિદૂષક—હંઅં અં ! હવે ઠેકાણે આવ્યા. તો હું કહું તેમ કરો એટલે સુખી થશો.

રતિલાલ—ભાઈ કહેને, તું જેમ કહીશ તેમ કરીશ જા.

વિદૂષક—તો ભાઇ તરલા ગઇ ઘેર અને બધી વાત છોડી દઇને આમ ઈશ્વર ભજન કરો (માળાના પારા ફેરવ્યા જેવા ચાળા કરે છે.

રતિલાલ—(નિઃશ્વાસ મુકીને) અરે ભાઇ, એમ તો નહિજ બને !

વિદૂષક—(હસે છે) આહાહાહાહાહાહા! ત્યારે તો ભાઇનાં કરમ ભોગવો. (એક કડાક કરતો અવાજ થતાં ભયંકર પ્રેત આવી ઉભે છે ને વિદૂષક અત્યંત ભય પામી ચાળા કરતો નાસી જાય છે.)

પ્રેત—કેમ છે ?

રતિલાલ—મારા જેવી સ્થિતિમાં આવી પડેલો માણસ કદી અવિશ્વાસ કરે તો પણ તમારા જેવા એ આટલું બધું દુઃખ આપવું યોગ્ય છે? મને માફ કરો. હું ફરીથી સોગન ખાઉં છું કે હવે કદી તેમ નહિજ કરૂં.

પ્રેત—ઠીક છે. હજી એકવાર તો હું તને મદદ કરીશ, પણ હવે પછી તેમ ન થવું જોઈએ ! (એમ કહી જતો રહે છે.)

રતિલાલ—(એકલો)—આહા ? હવે કયાં જઉં ?

સોહિણી – ઝુમરો.

પ્યારિ હવે મુજ હે મળવું કયાં? ગઇ કયાં તું રીસાઇ? હવે. ૧૬
હોય કદી અપરાધજ મારો—નહિ લાવો ચિત્તેજ ? ,, ૧૭
કયાં મળશો તરલા મુજ પ્યારાં ?
કેમ કરી મળશો સુખ દેશો! ગણજો દાસ મને. ,, ૧૮

હા ઠીક ? નક્કી તેને ઉમરાવનાં માણસો પકડી તો નહિ ગયાં હોય ! ત્યાંજ તપાસ કરૂં. (એમ કહી જાયછે.)

પ્રવેશકજો.

(બે બ્રાહ્મણો પ્રવેશ કરે છે.)

૧ લો—(એક બાજુથી આવીને) આ શાળી પેલી તારળી ભાગીતી તે પકડાઇ છે ! આજે તેના લગ્નની ખુશાલીમાં ભોજન છે ને રાત્રે મોટો દરબાર ભરાવાનો છે. આ દરબાર ઓપૂંછડામાં. જમવાતો જઉં ! (ખોડાંગતો લાકડી ટેકી ચાલવા લાગે છે તેવામાં)

૨ જો— (સામેથી આવીને) અહો પંડયાજી, કયાં ચાલ્યા ! (રતિલાલ આવી દૂર રહી સાંભળે છે.)

૧ લો— (ઉંચું જોઇ)કોણ શંકરીયો કે ? આ શાળા તો આ રાંડ તારળી પાછી પકડાઇ તે જાણતો નથી ?

૨ જો—તેનું છે શું પણ?
૧ લો—વોય રાંડના! તો ચંડાળ, આજે મીઠાં ભોજન છે. ઉમરાવનો દીકરો પરણે છે ના! આ તેનું બ્રહ્મભોજ છે. શમજ્યો! ચાલ જાવા દે.
૨ જો—હેંહેં! ઉભો તો રહે! હું પણ આવું છું. (બંને જાયછે.)
શાંતલાલ—(એકલો) ખરે તે પકડાઇજ ગઇ છે. હું પણ ત્યાં જઉં. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૪થો.

(બ્રાહ્મણો ન્યાત જમવા મળ્યા છે, કોઈ પોતીયાં નચોવે છે, કોઇ દામ માંડે છે ને હોહા કરી રહ્યા છે અને અંતે બધા બેસી જઈ પીરસાવા માંડે છે ત્યારે બધા ભણવા માંડે છે.)

બધા—સ્વસ્તિનો મામતા—લાડુ ઘણા સામટાઃ હાહા.
લાગે મીઠા ઘણેરા ગોળગોળ ગોટીલાઆઆઆ.

લાંબુંલાંબું ભણવું ગમે નહિ ખરે, ક્યારે બને ભો ઓઓઓ!
કલ્યાણ તેરા યજમાનનું થાય કે નથા ઓઓઓઓ.
ભો ઓઓઓઓઓ. (સર્વ અપુશાનમુકી ફડકા ભરતા જમવામાંડે છે, પીરસાય છે—દાળતમારે, લાડુતમારે, હે ભટુરિયા જરા ફાડલાડું લાવજે, એમ પોકારે છે, ને અંતે વિસર્જન થાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

(તરલા ઉમરાવના ઘરમાં એકલી)

તરલા–અરે, આ બધું શું થઇ ગયું! તેઓ હવે ક્યાં હશે! મારૂં શું થશે હાહા!

હિંદુપણું જાય હાલ્યું—એ રાગ.

ઓ હાંરે કેમ કરી છુટી શકુંજ દુઃખથી!
મળું વ્હાલા રતિને શી રીતથી. ઓહાં. કેમ. ૧૯
હાંરે મને મારી કટારીજ પ્રેમની!
પડી ખામી ક્રિયામાં શું એમની? ઓહાં! કેમ. ૨૦
હારે હું દુઃખ હવે ના ખમી શકું.
કેદખાનાથી કેમ છુટી શકું! ઓહાં. „ ૨૧

અરે કોઇ આવવાના જેવો અવાજ સંભળાય છે. અરે એ તો દાસી છે!

દાસી—(આવીને) બાઈ સાહેબ, આપની આવતી કાલે સાદી થવાની છે તેની ખુશાલીમાં આજે રાત્રે મોટી દરબાર ભરાવાની છે, ધામધુમ અત્યારથીજ થઇ રહી છે, અમારા ઉમરાવ કહે છે કે આપ પણ નાહી ધોઇ શૃંગાર સજો અને ગાનારીને બોલાવી જનાનામાં પણ ગંમતનો આરંભ કરો.

તરલા—(મનમાં) અરે! હવે હું તે શું કરૂં! પણ આનેતો અહીંથી કાઢું અને પછી નાસવાનો પ્રયત્ન તો કરી જોઉં! (પ્રકાશ) હા, ઠીક છે.

હું એક કલાક પછી નાહવા સારૂ તને બોલાવીશ. હાલ જરા જા. (દાસી જાય છે, અને તરલા પાછી પેલો આરસો ઉચકી પાછળનું બારણું ઉઘાડી જુવે છે, તો અંદર કંઇ જોઇ એકદમ ચમકી જઈ પાછી ફરે છે; અરે આશું ! આ અંદરના ઓરડામાં તો કોઈ દુઃખી માણસ કેદમાં જણાય છે?

અંદરથી માણસ—કૃપા કરી બાર વાસી દેતાં નહિજી ! હું આપને નાસવાનો માર્ગ બતાવીશ. મારો ભરોસો રાખો.

તરલા—(મનમાં) આ કોઈ દુઃખી સ્ત્રી જણાય છે. (પ્રકાશ) બાઈ, જરા બ્હાર આવો ને. (તે બહાર આવે છે અને તેને જોઈ તરલા વધારે ચમકે છે ને મનમાં) અરે, આતો મારી સખી ચંદ્રભાગા છે ! (પ્રકાશ) કોણ ચંદ્રાભાગા, તું અહીં કયાંથી !

ચંદ્રભાગા—બેન આપના જેવીજ મારી પણ સ્થિતિ છે ! હું મારી માશીને ઘેર આ ગામમાં આવી હતી તે રસ્તામાં ચાલી જતી હતી તેવામાં આ ઉમરાવના પુત્રની નજરે પડી તે મારા ઉપર મોહ પામ્યો ! અને એટલામાં કોઇ નહોતું તેથી મને ઉપાડી પોતાની ગાડીમાં નાખી અંહી ગઇ કાલેજ લાવી રાખી છે. તેના બાપ વગેરે સર્વથી છાની મને તો રાખી છે.

તરલા—બેન, એ તો ઠીક, પણ નાસવાની શી યુક્તિ છે તે તો બતાવ !

ચંદ્રભાગા—મારા ઓરડામાં પુરૂષનાં કપડાંઓ છે તે આપણે પહેરીશું; અને લાગ જોઇ નીકળી જઇયે. ચાકરનાં કપડાં છે તેથી કોઈ ઓળખશે નહિજ.

તરલા—અને કદી પકડાઇ જઇશું તો ?

ચંદ્રભાગા—નહિ પકડાઇ શું ! તમારે હિંમતથી મારી વાંસે વાંસે ચાલ્યા આવવું ! આજે ધામ ધુમમાં રોકાયાં છે તેથી બની શકશે ! જોજો વળી ચાલવામાં તમારા લટકા સંભાળજો. પુરૂષની પેઠે ચાલજો !

તરલા—ઠીક છે ! (બને તેમ કરે છે, કપડાં પહેરી નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ઠો.

(ઉમરાવના ઘરમાં રાત્રીએ દરબાર ભરાયો છે.)

નાયિકાઓ—(નૃત્ય કરે છે તથા ગાય છે).

માઢ—ગજલ.

અહો દીન આજ તણો દિસે આનંદનો ખરો !
આનંદનો ખરો ! દિસે આનંદનો ખરો અહો. ૨૨
માનિની મળી ગાય ગીત સુતંત્ર તો જુવો !
ઉમંગ આજ શમાય સૌને તો નહીં અહો ! દીસે. „ ૨૩
અભ્રમાં જેમ તારકોમાં ચંદ્ર શોભતો—
તેમ આ ઉમરાવ શોભે સભા વિષે અહો ! દિસે. „ ૨૪
પ્રભુ રાજ્ય આ શુભને તમે આબાદ રાખજો !
સુખ દંપતિને તમે હમેશ આપજો ! દિસે. „ ૨૫

એકદાસ—(કચેરીમાં પ્રવેશ કરી ઉમરાવ પાસે જઇ તેના કાનમાં કંઇ કહે છે.)

ઉમરાવ— (એકદમ ચમકી ને ઉભો થઇ)અહો ! આ વળી કેવા માઠા સમાચાર ! તરલા પાછી નાસી ગઈ છે ! આ દરબાર બંધ કરો અને પકડવા માણસ દોડાવો ! (કારભારી ને હુકમ કરે છે.)

કારભારી— (ઉભો થઇ) મહારાજ હાજર ! (એકદમ બધા ઉભા થાય છે તેવામાં બધા જમીન સાથે ચોંટી જાય છે, અને કોઇ ખસી શકતું નથી અને ઉમરાવના હાથ મજબુત દોરડાથી કોઇ બાંધનાર ન દેખાય તેમ બંધાઇ જાય છે.)

ઉમરાવ—અરે ! આ શું થયું ! અરે તપાસ કોઇ કરો ! આ મને કોણે બાંધ્યો ! (બીજા બધા બબ બબ બોલવા જાય છે પણ મુંગા થઇ જાય છે તેથી કોઈ બોલી કે ખસી શકતા નથી, એવામાં અદૃશ્ય અવાજ થાય છે).

અદૃશ્ય અવાજ—હું ઉમરાવને દોરડાંથી બાંધીને હુકમ કરૂં છું કે તેણે એકદમ આવતી કાલે બપોરે વગર હથિયારે એકલોજ પાસેના વનમાં એક ઉંબરાનું મોટું ઝાડ છે તે નીચે આવવું. તેમાં કસુર થયે યોગ્ય સજા કરવામાં આવશે ! કેમ શરણ થવુ છે કે કેમ?

ઉમરાવ—આ કંઇ દૈવીકોપ જણાય છે ! તેને શરણ થયા વિના છુટકો જણાતો નથીજ ! (એમ મનમાં બોલે છે).

વિદૂષક—(બાજુએ ઉભલો હતો તે) હાજ તો વળી એમાં કંઇ છુટકો છે ! બહુ ફાટી ગયા હતા ભાઈ સાહેબ ! ખાઓ લાડવો !

ઉમરાવ—(જવાબ દે છે) હુ શરણ થાઉ છુ અને બરાબર હાજર થઇશ.

અદૃશ્ય અવાજ—સોગન ખાઇ કબૂલ કર !

ઉમરાવ—હું સોગન ખાઉં છું કે કાલે શરણ થઇ જઇશજ !

રતિલાલ—(પ્રવેશ કરીને) મારી તરલા કયાં છે ? તેબતાવ અને પછી તું છૂટો થઇશ !

ઉમરાવ— (દાંત કચકચાવીને મનમાં) આહા ! શું આ રતિલાલેજ આમ કર્યું ? શુ તે જાદુગર છે ! પણ અત્યારે શું થાય ! (પ્રકાશ) તેતો નાસી ગઇ !

રતિલાલ—ઠીક છે ! (ત્યાંથી જાય છે)

વિદૂષક—અહો ! ભાઇ તો છાપરે ચડયા લાગે છે ! પણ ખબર નથી કે ભાઇ હજી ફાટામાં ! (બધા ઉખડે છે અને સહુ સહુ ને ઘેર જાય છે ને પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૭મો.

(તરલા અને ચંદ્રભાગા પ્રવેશ કરે છે.)

બને — ગજલ.

આહા! આ શું બને અમને ! ન સુઝે માર્ગ કંઈ અમને !
હવે જાવું અમારે કયાં! રતિને શોધવારે કયાં ! ૨૬
અરે ઓ વૃક્ષ આ વનના ! બતાવો માર્ગ તો સુખના !

ચંદ્રભાગા—અહો તરલા રૂવોમાં રે! વિહ્‌વલવનમાં ફરોમાં રે! ૨૭
તમે મુજ ઘેર તોચાલો! તહીં સુખથી તમે વસજો!
રતીની ભાળપણ મળશે! તમારાં દુઃખ પણ ટળશે! ૨૮

તરલા—અરે ઓ બેન મારી તું મૂકી દે આ અભાગી હું!
સુખેથી જા મને છોડી તજી દે સ્નેહની દોરી! ૨૯
નહીં તો તુ દુઃખી થાશે, કદી પકડાય હું સાથે!
હવે હું રાનમાં જઇને તજુ છું દેહ મારાને! ૩૦

ચંદ્રભાગા—બેન, મારૂં ગરીબનું માનો તો સારૂં! આમ દેહપાત શા-માટે કરશો? રતિલાલ તમને અવસ્ય મળશે અને તમે સુખી થશો માટે ચાલો!

તરલા—અરે પણ બેન આવતો, આ કોઇ ગાતો ગાતો કોણ આવે છે! આપણે સંતાઇને જોઇયે. (એક ઝાડ પાછળ સંતાય છે અને રાતલાલ આવે છે.)

રતિલાલ— ઝીંઝોટી—ઠુમરી.

બાળ હવે શી રીત મળેરે! મુજ પ્રિયા ગઇ કયાંહ હશેરે! બાળ. ૩૧
આપ ઘાત તો કરીજ દેશે! તો તો પછી મુજ શી ગતિ થાશે! ,, ૩૨

દુહરો.

શરીર કોમલ તેતણું, ખમી શકે નહિ દુઃખ!
વાદળ ફાટયું દુઃખનું તજે હું માટે સૂખ! ૩૩

ઠુમરી.

જાઉં હવે હું પ્રેતકને તો મેળવી તે મુજને આપે રે! બાળ. ૩૪
દુઃખ બાપડી બહુજ ખમે છે, મારાથી દેખી ન શકાએ! ,, ૩૫.
અહા! તરલે! તું કયાં છે! મને કયાં મળશે?

તરલા—બેન તેઓજ રતિલાલ છે ને મનેજ શોધે છે. હું છુપાયલીજ જ-વાબ દઉંછું. (રતિલાલને) તમે જેને શોધોછો તેજ તમને શોધે છે!

રતિલાલ—(ચમકીને આમ તેમ જુવે છે પણ કોઇને ન દેખતાં) અરે તમે કોણછો? કયાં બોલોછો? દુઃખીને મળીને શાંતિ આપો તો સારૂં!

ચંદ્રભાગા—સખિ, બિચારાને બહુ રગાવમાં! જાજા! છતી થા!

તરલા—નહિ નહિ! જરા જો તો ખરી! મઝા થશે! (રતિલાલને) એ બાપડી તમારે માટે આટલી બધી દુઃખ પામે છે અને તમે તો કંઇ કરતા નથી!

રતિલાલ—અરે, પણ તમે કોણ છો? કયાં છો? હું તો તેને માટે મારા શરીરનું બાન પણ ભૂલી ગયો છું! હવે તો જે હો તે કૃપા કરો તો સારૂં!

તરલા—તમે બાન ભૂલી ગયાની ખાત્રી શી?

રતિલાલ—અરે! હવે હું કેમ કરૂં! આ તે કોણ બોલતું હશે!

કાફી—દીપચંદી.

બાન ભૂલી ગયો ખરે મારૂં! સુઝે નહીં મુજને કશુંએ! બાન.
દેત્ર મને દુઃખ અતિશય દે છે! ચેન પડે નહીં કહીંએ!
આ જગમાં નથી દિસતી દયા તો, પ્રાણ હવે પરહરશું;

તોએ અવતાર ધરીશું ! ભાન ભૂલી. ૩૬
રક્ષક જગના રાજા ગણુએ, તેઓ સ્વાર્થ ન છોડે,
સ્વાર્થ વિષે બની અંધજ તેઓ, પાપ અનેક કરે છે,
દૈવ તેને સ્હાય કરે છે ! ભાન ભૂલી. ૩૭
તરલામાં હું પ્રીતિ કરૂં છું તેમાં પાપ અને શું ?
વાલી વગરની સ્વતંત્ર કુમારી, મુજને વરવા ચાહે છે,
હું એ કુંવારોજ સ્વતંત્ર ! ભાન ભૂલી. ૩૮
આવા નિર્દોષ કર્મ વિષે કદી સ્હાય પ્રેતની હું શોધું,
તેમાં સાત્વિક દૈવતણો અપરાધ કરોજ કરૂં હું !
સમજ નથી પડતી મને તો ! ભાન ભૂલી. ૩૯
આહાહા ! હા દૈવ ! હવે તો હદ થાય છે !

ચંદ્રભાગા—સખિ હવે બહુ થાય છે. (તરલા તથા ચંદ્રભાગા રતિલાલની પાછળ આવી ઉભે છે અને તરલા તેની આંખો ઢાંકી દે છે.)

રતિલાલ— મરાઠી સાખી.

હાથ ખરે આ મુજ પ્રિયાનો હોય એમ લાગે છે !
મારા મનમાં શીતલતાનું સુખ દેનાર દિસે છે !
પણ બીજુંજ હશે ! માફ કૃપાથી કરશો ! ૪૦

તરલા—(આંખ ઢાંકી રાખીનેજ)

મરાઠી સાખી.

કોણ હશે તે જાણ્યા વગરજ કેમ "પ્રિયા" કહેવાય !
"પ્રિયા" કહીને માફ માગવી, રીતિ શી કહેવાય !
સખી હું તરલાની, તરલા તો છે બીજી. ૪૧

રતિલાલ— મરાઠી સાખી.

મુજ તરલાના વિયોગ દુઃખે જગને તરલા દેખું !
તરલા વિણહું કંઈ ન દેખું, તેમાં દોષ કરૂં શું ?
આપું ઉપમા તો ઉત્તમ વસ્તુ તણી હું ! ૪૨

(તરલા આંખેથી હાથ લેઇ લેઈ લજ્જા બની નીચું મુખ કરી હસતે મુખે હડપચી એ હાથ ધરી ઉભી રહે છે ને પગને અંગૂઠેથી જમીન ખોતરે છે.)

રતિલાલ—(આશ્ચર્ય પામીને) વાહ વાહ ! મને પણ ઠીકજ બનાવ્યો ને ! પણ આ બીજાં કોણ છે ?

તરલા—એ તો મારી સખિ ચંદ્રભાગા છે. (વધુ બોલતાં શરમાતી હોય એવું દેખાડી ચંદ્રભાગાને કોણી મારી ખીજાઇને) કાં તારી હકીકત તો કહી દે !

ચંદ્રભાગા—(હસીને) એ તો ઉમરાવના પુત્રે મને પણ પકડીને કેદ કરેલી હતી, અને અમે બંને મરદનો વેશ ધરી નાસી આવ્યાં છિયે. હવે અમને જલદીથી બચાવો, નહિ તો કોઇ પકડવા આવતું હશે ! આ મારી સખીને સંભાળો તો હું મારે ઘેર જતી રહું.

રતિલાલ—તમારાં સખીની હવે ફિકરજ છોડી દેજો. સુખેથી જાઓ.

(ચંદ્રભાગા જાય છે.)

તરલા—હવે આપણે કયાં નાસીશું ?

રતિલાલ—પ્રિયે! હવે ગભરાઓ નહિ. અહીં આ ઝાડ તળેજ રહીશું અને ઉમરાવ પણ અહીંજ આપણે શરણ આવનાર છે.

તરલા—(ગભરાટથી) એ આપ શું કહો છો? (તેને વળગે છે.)

રતિલાલ—તમે ભય પામશો નહિજ. જોયા કરો જે થાય તે (ઉમરાવ આવે છે ને તરલા તથા રતિલાલને એકલાં જોઇ અત્યંત ક્રોધમાં ભરાય છે, પણ પરાણે શાંતિ ધરી ઉભો રહે છે.)

ઉમરાવ—મને અહીં કોણે બોલાવ્યો છે અને શું કામ છે?

રતિલાલ—તુ મુલકમાં મદમત્ત બની આવી ગરીબ બાલાઓઉપર જુલમ કરે છે, તેનું શાસન આપવા માટે અત્ર બોલાવ્યે છે.

ઉમરાવ—(ક્રોધથી આવેશમાં આવી જઈ તેને પકડવા જાય છે ત્યાં ચોંટી જઈ બળ વગરનો અચેત થઇ જાય છે, તેથી મુંગોજ ઉભો રહે છે.)

રતિલાલ—બોલ, શું કહે છે? આ નિર્દોષ બાલાના પિતાનું રાજ્ય તેને સોંપી દે છે કે નહિ?

ઉમરાવ—(ક્રોધથી દાંત પીસી) શું કરૂં! તારા જાદુ આગળ હું અશક્ત છું! (એટલામાં પવનનો સુસવાટ થઇ અંધારૂં થઈ જાય છે અને પ્રેત પ્રકટ થઇ ઉમરાવને મારવા માંડે છે ને તેથી ગભરાઇ જાય છે તથા કોણ મારે છે તે દેખતો નથી, તેથી અંતે રતિલાલને હાથ જોડી શરણ થાય છે તથા માર તો હજી પડયેજ જાય છે.)

ઉમરાવ—ભાઇ મને માફ કરો. તમે જેમ કહો તેમ કરવાને તઇયાર છું!

રતિલાલ—અમારાં બનેનાં લગ્ન થવામાં કોઇ જાતની હરકત નજ કરવી, તેમજ મારા સસરાનુ રાજ્યમને પાછું સોંપી દેવું, અને કોઇ દિવસ અમારા તરફ નજરજ રાખવી નહિ!

ઉમરાવ—તમે જેમ કહો છો તેમ કરવાને હું સોગન ખાઇ કબુલ કરૂં છું. મને છોડો! (ઉમરાવ જાય છે અને પ્રેત આવે છે.)

પ્રેત—કેમ, હવે તને ધારેલુ સર્વ મળી ચૂકયુ છે, કેમ?

રતિલાલ—મને ધારેલું તો મળ્યું, પરંતુ હજી એક વાત બાકી છે તે નીચે જણાવુ છું.

ગીતિ.

સુખ સઘળું મુજને દે, દુઃખ કદાપિ હવે પછી નમળે,
એમ ચહું છું નિત્યે તરલાનો તો વિયોગ કદિ ન બને. ૪૩

પ્રેત—(જરા હસીને) ઠીક છે. પણ એ પ્રમાણે થવામાં મારે બીજા ત્રણ કરાર તારી પાસે કબુલ કરાવવા પડશે.

રતિલાલ—શું શું ?

પ્રેત—સાંભળ, ભજગોવિંદનો રાગ.

સાત્વિક દેવ તણી તો સેવા છોડી દેવી ચિત્ત થકી,
શત્રુતા ધરવી તેઓથી પુણ્ય કશાં કરવાંજ નહી,
કર્મ પાપનાં ખૂબજ કરવાં મુજવિણને નમવુંજ નહી. સાત્વિક ૪૪

તરલાથી એક પુત્ર પ્રસવશે તે મુજને આપી દેજે,
તારે હાથે તેનો વધતું કરીશતો મુજને મળશે!
એરીતે મુજકરારને તુ જો પાળે તો સૂખ મળે ! સાત્વિક ૪૫
કરાર જો આ કબૂલ થાશે નહીં તો તું દુઃખ બહુ પામે,
તરલાનો તું વિયોગ પામી અંતે દુઃખ થકી મરશે,
આમાં તો નહિ ફેર કશો એ કોઇ પ્રકાર કદી પડશે, ૪૬

રતિલાલ—(આ સાંભળી ચમકી જાય છે. અને દીન બની જાય છે). આમ માગેલું સર્વસુખ આપીને તે બધું પાછુંજ લેઇલેવા ધારો છો?

પ્રેત—અમો આસુરી સંપત્તિ ને હેવો અને સદ્‌ગુણ ઉપર બહુ વૈર હોય છે, તેથી જેમ પાપ થાય તેમજ પ્રસન્ન રહિએ છિયે, માટે તારે કબુલ છે કે કેમ? બોલ ?(ગડગડાટી વાળો ઘોર નાદ કરેછે ને પગ પછાડે છે).

રતિલાલ—(ભયથીહાથ જોડી) થોડી મુદત વિચાર માટે આપશો?

પ્રેત—એક અઠવાડિયાની આપું છું.

રતિલાલ—ત્યાં સુધીમાં મને કશું દુઃખ પડવું નહિ જોઇયે.

પ્રેત—નહિ પડશે. (એમ કહી જાયછે અને રતિલાલ તથા તરલા પણ દુઃખી થઇ ઘેર જાય છે)

પ્રવેશ ૮ મો.

(**સ્થળ**—તરલાના બાપના મહેલ પાસેનો બાગ. તેમાં તરલા ને મળવા સર્વ સખિઓ આવેલી છે).

ચંદ્રભાગા—એનો, આજે તરલા બેનને જોયાં? આજે ઉપાડયાં ઉપડે તેવું નથી તો!

તરલા—(હસીને) ભલા એમાં એવું તે શું છે? મશ્કરી તે શું કરે છે?

ચંદ્રભાગા—પણ ભાનુમતિ, પતિને પરણ્યા પહેલેથી તો નચાવવા લાગ્યાં છે!

તરલા—હા ! શું વળી ખોટું તે બોલે છે?

ચંદ્રભાગા—પેલી વાત કરી દઉં! ખોટું શેનું છે!

તરલા—શીવાત! કરી દેને વળી ! વેહેમ જેવુ શું બોલે છે?

ચંદ્રભાગા—એને સહુ સાંભળજો ત્યારે કહું છું:—

માઢ—ગજલ.

પતિને કરી વશ ને નચાવે તે નારી તો જુવો !
"પ્રિય પ્રાણ, મારા કપાલમાં રૂડી આડતો કરો!" પતિ. ૪૭
વદી એમ ને જે બોલતી વળી સ્વામિપાસ તો—
"મુજ છાતીનો હાર તૂટયો તે આપ સાંધ જો" „ ૪૮

ભાનુમતિ— ઓહોહો! એમ કયારે વળી તેં સાંભળ્યું!

તરલા—અરે, છેકજ જુઠું જોડી કાઢયું છે!

ઈંદુમતી—ખોટું કે સાચું તોગમે તેમ પણ વરઘેલાં તો બહુજ છો!

ચકોરી—અરરર ! બાઈ ! હું તો મારા એની પાસે બહુજ લજવાઈ જઉછું ! તરલા ને શાબાશ છે કે તે શરમાતાં નથી ! તરલા બેન સાંભળો કહું.—

સારંગ—દાદરો.

ધન્ય છે સખિ તને પતિસમાગમે,
રતાંતરે વિશ્વાસ તું વળી કરીશકે! ધન્ય. ૪૯
વળીજ હાસ્ય શબ્દ બહુ વદીજ તું શકે, ”
એથકીજ ઉલટું મને ખરે બને ! ૫૦
પતી તણોજ હસ્ત આવતો સમીપતો, ” ૫૧
ત્યારે મને ન કાંઈ ભાન તો રહે !

ચંદ્રભાગા—એતો બહુ ઠીક, પણ હવે તેને તેના પતિ પાસે સુખથી રહેવા તો દો ! ચાલો આપણે જઈયે !

તરલા—બેન, તમે રોકાઓ તેમાં હુ ખુશી છું !

ચંદ્રભાગા—ના લે, તમારો નહિ તો રતિલાલ નો નીશાસો લાગે !

(એમ કરતાં હસતી હસતી બધી જાય છે).

તરલા—(એકલી) હવે હું એકલી પડી ! ચાલ પતિ પાસે જાઉ! આહા ! આ કામદેવે ઘેલી કરી મૂકી છે તેનું કારણ શુ હશે વારૂ ! હા ! આજ હશે !

મારુ—દીપચંદી.

યૌવનમદહારક વર આ, સુગંધી ચપલ માલતી આ!
વળી મંદકદંબ પવન આ, વળી એની એ રહી હું આ! યૌવન. ૫૨
વળી સુરત વ્યાપાર વિધિઆ, વળી મનહર રેવા તટઆ.
વળી નેતરલતાતલે આ, સર્વ દીપન ચિન્હ ઘણાં આ. ,, ૫૩

(એટલામાં માલતી પ્રવેશ કરે છે.)

તરલા- અહો, માલતી, તું ક્યાંથી ?

માલતી—બેન, આપથી છુટી પડ્યા પછી મેં હનુમાનની સ્તુતિ કરી અને એ દેવ પ્રસન્ન થયા, તેમણે મને કહ્યું કે આસુરી સંપત્તિ-ના આશ્રય કરનાર રતિલાલનો સંસર્ગ તારી સખિ કરે છે તેથી તે અત્યંત દુઃખજ પામશે, પણ તને તે મળશે ખરી ! અથી હું તને પર્વતપર મળશે એમ હનુમાનજીના કહ્યાથી પર્વત્ત પર ગઈ ત્યાં મને વનદેવ મળ્યા તેણે ઘેર જવા કહ્યું અને કહ્યું કે થોડા વખતમાં તારા સખિ તને પોતાને ઘેર મળશે! આથી હુ ઘેર આવી રાહા જોતી હતી. હવે આપ મળ્યાં છે.

તરલા—ઠીક છે. માલતિ, તું સુખેથી રહે. હુ જરા એમની પાસે જઈ આવુ છું. (જાય છે)

પ્રવેશ ૯ મો.

(સ્થળ—રતિલાલના મેહેલમાં રતિલાલ અને તરલા)

રતિલાલ—પ્રિયે ! હવે પ્રેત ને શુ ઉત્તર આપવો ?

રતિલાલ—પ્રિય, મનેતો કંઈ સૂજતો નથી ! (એટલામાં મોટો અવાજ થતાં પ્રેત હાજર થાય છે)

લ શું જવાબ આપે છે?

—કંઇ દયા બની શકશે નહિજ !

ાલકુલ નહિજ. મને અવકાશ નથી, બોલ જલદી.

લ—મારા પુત્રને આપવા શિવાયની બાબતો તો મંજુર છેજ.

—નહિ નહિ. પુત્રનું શું છે?

લાલ—એ તો નહિ બની શકે તેવુ છે. (રોવા જેવો થાય છે.)

(...મ પ્રેત અદૃશ્ય થાય છે અને ભારી તોફાન થઇ મહેલ પડી જાય છે અને રતિલાલ તથા તરલા તેમાં દબાઈ મરી જાય છે, અને પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

(સૂત્રધાર પ્રવેશ કરેછે)

સૂત્રધાર—આહા! અત્યંત ખેદકારક બનાવ બન્યોછે. દૈવી સંપત્તિનો જો રતિલાલ ભક્ત થયો હોત તો તેને કદાચ આ ભવમાં તો તરલા મળી શકત નહિ, ઘણાં દુઃખો વેઠી મરત, પરંતુ બીજે ભવે કે એજ ભવમાં ઘણે લાંબે કાળે અને ઘણા દુઃખો વેઠયા પછી તેને સુખ મળત ખરૂંજ! પણ આહા, આતો આ ભવમાં એ તેણે બાપડે સુખ ભોગવ્યું નહિ, તેમ આવતે પણ ભોગવી શકનાર નથીજ! કેમકે સ્રીના મોહ ખાતર તેણે સાત્વિક દેવોનો ત્યાગ હંમેશને માટે કરવાનું કબુલ કરવાની હિમત કરી છે, માટે ભાઇઓ, આ સંસારની મિથ્યા અને માયિકવસ્તુનો મોહ તજી તમારા આત્માનું અકલ્યાણ થાય તેવું કરતા નહિજ! સંસારનાં સુખ અંતવાળાં હોય છે, માટે તેથી પરિણામે દુઃખજ મળવાનું! રતિલાલની પેઠે કદી કરશો નહિ, એટલી મારી નમ્ર પ્રાર્થનાછે!

રામશ્રી·

વિશ્વપાલક વિષ્ણુ દેવને નમું હું કરજોડી!
કર જોડી કરૂં વિનતી મતિ આપો સુધારી! વિશ્વ. ૫૪
પાપ મતિનો વિનાશ તો કરી આપજ નાખી,
પુણ્ય મતિની સ્થાપના મુજ ચિત્તે દ્યો સ્થાપી! " ૫૫
દયા તણા સિંધુ આપછો, અવતાર ધરોછો,
ભક્ત તણા આધીનથૈ તેનાં કષ્ટ કાપો છો! ૫૬
લાલચ એથી લોભાઇને હું તો ભક્ત બનું
માટે કષ્ટજ કાપીને આપજો સુખ સઘળું